

Szigeti Péter (ELTE ÁJK, konzulens: Dr. Valki László tanszékvezető egyetemi tanár): Jus ad bellum normák a jelenkori fegyveres konfliktusokban[1]

Debreceni Jogi Műhely, 2005. évi (II. évfolyam) OTDK Különszám, (2005. július)

Bevezetés

A fegyveres erőszak nemzetközi jogi tilalmának és általános erkölcsi rosszallásának ellenére, a világ az utóbbi ötven évben sem vált az általános béke paradicsomává. Nemcsak a jelenlegi nemzetközi rendszert felvázoló nagyratörő álmai nem teljesültek a „háború végéről”,^[2] hanem gyakran az ő politikájukat követő, a békét mindenek felett propagáló államok indítanak támadást más államok ellen. Ezek mögött természetesen politikai indokok állnak; de a politikai indokok is kétfélek lehetnek, reálpolitikai vagy ideológiai természetűek,^[3] és az erőszak korlátok közé szorítása érdekében mindenesetben szükségük van szabályozó eszmékre. Az erőszakot szabályozó normák nélkül minden erőszak nagyon könnyen elszabadul, és csak egy nagyobb, külső erő által megállítható erőszakspirálba torkollik.^[4] A szabályozó eszmék is kétfélek lehetnek, jogi és erkölcsi természetűek. Ezek az eszmék ugyanakkor nem csak mint korlátok, hanem mint indokok és indítóokok is szerepelnek a háborúban – a politikai döntések indokai és legitimálói.

A hatalmi politikát folytató államok természetesen választhatják, hogy csak a hatalmi erőviszonyoknak engedelmesskednek; de ilyen esetben, ha legalább a háború megvívásának módját nem szabályozzák, könnyen tapasztalhatják, hogy az egyszer elindított háború egész rendszerüket elsöpri.^[5] Az ilyen rendszerek a jog formális és szabad kereteit preferálják háborúik irányítás alatt tartásához.

A politikai ideológiák általában elítélik a háborút, de „rendkívüli körülmények között” kötelességgé teszik a hadviselést. Az ilyen háborúk (kvázi-)erkölcsi okból és céllal folynak, és csak az erkölcs szabhat az erőszaknak határt, legyen az deontológiai vagy következményhez rendelt erkölcs.

A nemzetközi jog legősibb és leginkább központi területe a háború és béke joga, és – amióta erre szükség mutatkozik – ennek filozófiája és legitimációs területe az igazságos háború elmélete. A nemzetközi jognak ugyanakkor ellentéte is az igazságos háború elmélete: a jog formalitásával és semlegességével, valamint politikán kívüliségével szemben az erkölcs mindig tartalmi és kazuisztikus, és gyakran ihletője politikai döntéseknek. Az igazságos háború elméletének feladata elsősorban igazolni a háború szükségességét vagy helyességét (gyakran összemossa a kettőt); másfelől, visszaszorítva az erőszakspirált, emberesebbé, egyben huzamosabban vívhatóvá változtatni a konfliktusokat.

Ennek a dolgozatnak a célja megvizsgálni, hogy a jelenlegi nemzetközi rendben a szereplők milyen politikai, illetve mögöttes erkölcsi okokra alapozzák az erőszak használatát; és hogy a nemzetközi jog a közelmúltban fokozódó semmibe vételével mennyiben jelentkezik egy új, erkölcsi legitimációs elmélet a fegyveres beavatkozások mellett, melyet nevezhetünk az igazságos háború modern elméletének.

A dolgozat három részre oszlik: az első rész a nemzetközi rendszerek felépítését és ezek fejlődését, valamint ezzel párhuzamosan a különböző, erőszakot szabályozó normatív eszmék fejlődését és változását vizsgálja; a második rész az erőszakot ma legitimáló, erkölcsileg releváns politikai okokat vizsgálja meg (jus ad bellumot szolgáló modern ideológiák); a harmadik rész a lehetséges normatív válaszokat mutatja be, mint a jelenleg diszfunkcionális nemzetközi jog reformterveit vagy alternatíváit.

I. Nemzetközi rendszerek, a nemzetközi jog és az igazságos háború eszméjének fejlődése

1.1 Nemzetközi rendszerek és normatív szabályozó eszmék

A legősibb nemzetközi rendszer a birodalom és (fél)periféria rendszere, ahol a központi birodalom annyiban hagyja a határain túl fekvő államokat és népeket függetlennek, amennyiben nem éri meg számára azok bekebelezése; avagy eljutott stratégiai terjeszkedési határáig. „A történelem leghosszabb korszakaiban az emberiség legnagyobb része számára a tipikus kormányzati forma a birodalom volt. A birodalmaknak nem érdeke egy nemzetközi rendszeren belül maradni, maguk akarnak a nemzetközi rendszer lenni.”[6] A birodalomnak nincs szüksége legitimáló eszmére, elég számára saját léte és önérdeke. Ily módon nyugodtan mondhatta a római polgár, hogy „nem vagyok sem mohó, sem erőszakos; csak azt a földet akarom, ami az enyémmel határos.”[7] Külkapcsolatokat egy birodalom csak akkor létesít, ha a fegyveres hódítás már nem lehetséges vagy nem áll érdekében. Ebben az esetben sem ismer el senkit magával egyenrangúnak, és csak olyan szabályokra van szüksége, mely a politikai-diplomáciai manipulációkat lehetővé teszi, leginkább a követek sérthetlenségének szabályára.

Közel ugyanilyen ősi a hatalmi egyensúly rendszere, melyre az ókori városállamoktól a középkori Itálián át a XIX. századi Európáig találunk példákat. A hatalmi egyensúly rendszerében közel azonos erejű, és függetlenségükre féltékenyen vigyázó államok próbálnak biztonságra és nagyobb hatalomra szert tenni. Bármely résztvevő megnövekedett hatalmára a többiek koalíciók létrehozásával válaszolnak, mely koalíciók a hegemoniával fenyegető állam leveréséig élnek. Egy újabb hatalmaskodó fél megjelenésekor új koalíció formálódik, nemritkán a régi ellenséggel együtt. Az egész folyamat a fizikából ismert dinamikus egyensúly rendszerére emlékeztet, és bár lehet stabilnak nevezni, de békésnek semmiképpen sem. A fizikából kölcsönzött hasonlat annyiban is pontos, hogy az az államok akaratától függetlenül jön létre: miközben sokan dicsérték a hatalmi egyensúly elvét, és nevezték a felvilágosodás-kori Európát „több tartományból álló egyetlen állammak”, a benne résztvevő államok egyike sem gondolta, hogy ők a „rend fenntartására és a szabadság megőrzésére egyesülnek”; mindegyik csak saját érdekét, biztonságát és hatalmi növekedését tartotta szem előtt.[8] A rendszer fennmaradásának feltétele továbbá, hogy legyen valódi egyensúly: Napóleontól az első világháborúig az államok inkább a (valószínű) győztes oldalára álltak, mintsem hogy egyensúlyt képezzenek.[9]

A hatalmi egyensúly rendszerét tovább stabilizálhatják szabályozó eszmék, de hosszú távon ez destabilizáló hatású is egyben: az a fél, amelyik felrúgja a szabályokat, előnyre tesz szert, de ezzel a többi résztvevőt is a szabályok elvetésére (vagy az alárendeltségre és az ebbe való belenyugvásra) kényszeríti. Az európai történelem során ez a szituáció is többször ismétlődött, Periklész Athénjától Richelieu Franciaországán át Bismarck Németországáig.[10] A hatalmi egyensúly halála általában egy olyan átfogó konfliktus, mely a rendszer államait úgy legyengíti, hogy szabad teret engednek egy külső állam hódításának vagy hatalmi befolyásának. Ez is többször játszódtott le, legelőször a peloponnészoszi háború során, legutoljára az első világháború után.[11]

Mint az a hatalmi erőegyensúly XVIII. századi értelmezőit megtévesztette, a rendszerben résztvevő államokat szoros kulturális szálak kötik össze; ezekből viszont csak a rendszer összeomlása után válhatnak politikai szálak. Mivel a rendszer lényege a folyamatos és erőszakos vetélkedés az elsőbbségért, csak a jus in bello-t reguláló szabályok jöhetnek benne létre, a jus ad bellum szabad kell hogy maradjon. Ennek metafizikai és történetfilozófiai igazolásai is születtek: a hatalmak állandó vetélkedése mint a tudományos és gazdasági fejlődés motorja,[12] vagy mint a világ működésének alapelve.[13] Ez a két nemzetközi rendszer tehát nem tűri a hadviselés tilalmát, legitimáló eszmék pedig saját magukra mutatnak vissza.

Ahhoz, hogy a hadviselést szabályozó eszmék létrejöhessenek, szükség volt egy olyan közös kulturális térre, melynek erkölcsi vetülete is van: más szóval, ahol a különböző politikai entitások a másokra politikai szempontból mint potenciális ellenségre tekintenek, erkölcsileg viszont kötelező testvéreknek lenniük. Ilyen helyzet először a nagy világvallások elterjedésével jött létre, amikor a világ alapvető felosztása az Universitas Christiana és a pogányság, avagy a Dár al-Iszlám és a Dár el-Harb lett.

A vallás közös erkölcsi és életmódbeli szabályokat hozott létre nagyszámú ismeretlen között, viszont politikailag csak kereteket alkotott: az Iszlám Birodalom hamar szétesett, a Római Egyház pedig csak tág kerete volt a középkor politikai életének. Ennek a keretnek mint rendszernek nem lehet világos leírását adni, mivel a középkori európai közélet nem ismerte a magán- és közszféra, a külügy és belügy, tehát tulajdonképpen a (mai értelemben vett) állam fogalmát sem. Az organikus államtan keretében a nemesség, Európa „politikai teste”, egyszerre volt független és elkülöníthető az államtól és annak egyenrangú és elválaszthatatlan része – az elvileg egységes keresztény Európán belül a belső rend csak egyes (királyi) személyek politikai képességeitől függött.[14] A (gyakran erőszakos) politikai érdek és az (elvileg mindig békés) vallási-erkölcsi kötelesség összebékítése az igazságos háború elméletén keresztül vált lehetségessé, bár a háborúk gyakorlatára nem sok hatásuk volt.[15] Az igazságos háborúnak leginkább legitimáló funkciója volt: a vallástudósok hamar kidolgoztak egy olyan szabályrendszert, mely valamelyes eligazítást volt képes adni a háborúindítás jogosságát és a háború okainak igazságosságát illetően. Ezt a szabályrendszert a felek, szavaikban legalább is, nem vehették semmibe, hiszen politikájuk legitimitását teljes egészében a papok által képviselt eszmék adták.[16] Az igazságos háború elméletei ugyanakkor nem zárták ki a keresztények közötti háborúkat, mivel minden valódi hívőnek ugyanazokat a magatartásformákat kellett tanúsítania (a magatartásformák pontos tartalma viszont már értelmezés kérdése volt), a felek kölcsönösen megvádolhatták egymást a „valódi hit” elhagyásával, és így erkölcsi kötelezettséggé változtathatták a hadviselést (mivel a Hit, avagy az Igazság, magasabb érték volt a Békénél). A vallási kultúrák emiatt nem különböztetik meg igazságosság szempontjából a támadó és a védekező háborúkat.[17]

Az igazságos háború régi (vallási) elméletének alapja egyfelől a skolasztikus filozófia és a kánonjog; másfelől, (inkább a gyakorlat és a jus in bello oldaláról) a római jog és a lovagi hadviselés szabályai.[18] Szt. Ágoston az igazságos háborút a felebarát szeretetéből vezette le, alapparadigmáját a támadó – áldozat – (keresztény) szemlélő háromszögben mutatja be. Mivel a szemlélő szereti az áldozatot, ezért megvédi; de mivel a támadót is szereti, csak abban a mértékben használ vele szemben erőszakot, amennyiben ez ártalmatlanná tétele érdekében szükséges: ez egyszerre ad eligazítást a jus ad bellumra és a jus in bellora vonatkozóan. A harc jogossága a felek álláspontjainak az Isteni igazsághoz való közelségüktől függött. Ennek mércéjét Aquinoi Szt. Tamás állította össze a Summa Theologicában; alapvető kritériumai az igazságos ok, a helyes szándék, és a legitim hadviselő hatóság. Más középkori források további kritériumként említik, hogy a háború célja a béke legyen, csak végső esetben indítsák, és arányos legyen az elérendő céllal (összességében). Már ekkor megjelennek a későbbi jus in bello alapelvei, az arányosság és a megkülönböztetés.[19]

Ezen alapelvek tartalma és értelmezése változó volt. Az igazságos ok jelenthetett beavatkozást az ártatlanok védelmében (Szt. Ágoston), az Isteni büntetés eszközét (Aquinoi Szt. Tamás), önvédelmet (bár ezt Ágoston nem fogadta el, a bűnös önszeretnek jelének tekintette[20]), vagy – a kereszténységen kívüli ellenfél esetében – szabályok nélküli „szent háborút” (pl. a kereszties hadjáratok esetén). A helyes szándék egyértelműen a jóhiszeműséggel, egy kívülről nehezen bizonyítható fogalommal azonos. A legitim közhatalom eredetileg a fejedelmet, majd a szuverén államot jelentette: állam alatti szereplők számára először Kálvin vindikálta a zsarnok elleni felkelés jogát;[21] a háborúindítás legitimitásának jelenlegi szétesését a partizánháborúval és terrorizmussal foglalkozó

fejezetben vizsgálom meg. Az utolsó lehetőség és az általános arányosság követelménye az erőszak-alkalmazást kívánja korlátozni, minden esetben, az igazságos béke a háború igazságosságának kérdését a háború utáni politikai rendre is kiterjesztette.

Hangsúlyozandó, hogy az igazságos háború inkább eszmeáramlat, mintsem egységes elmélet; ez is magyarázza végső soron totális alkalmatlanságát a jus ad bellum területén bármilyen szabályozás létrehozására. Az igazságos háború bármely elméletében csak az egyik félnek lehet igaza, „amint hogy egy per sem lehet ilyen [t. i. mindkét félre nézve igazságos]”[22]; az ellenségre rábizonyítani igazságtalan voltát viszont rendkívül nehéz, ahogy a politikai bölcsesség a saját oldal számára is határokat szab a jóhiszeműség terén.

A vallási-morális szabályzásra a fent említett két nemzetközi rendszer alakulatai különbözően alkalmazkodtak. A birodalom, mely egyébként is felsőbbrendűnek érzi magát szomszédainál, saját területén pedig egyébként sem engedi az erőszakot, szívesen alátámasztja fegyveres akciót a megfelelő vallási ideológiával; ebből problémái csak egy univerzális erkölcs és/ vagy univerzális hatályú nemzetközi jog jelentkezésekor lesznek, mint ezt az Egyesült Államok esetén később látni fogjuk. A hatalmi egyensúly rendszere viszont sokkal nagyobb rugalmasságot kívánt a háborúindítás és a békekötés terén, mint amit egy ilyen normarendszer létesíteni tud; nem véletlen, hogy az erkölcs irányította politikával történő „leszámolás” alapműve, Macchiavelli Fejedelme a XV. századi Itáliában született, egy szinte paradigmaticusan tiszta hatalmi egyensúlyi rendszerben.

Az igazságos háború elmélete Európában a reformációval vált végleg alkalmazhatatlanná, hiszen az eretnekek (tehát a morális-politikai téren kívüliek) elpusztításának igazságosságára hivatkozva bármelyik fél igazolhatta maga előtt küzdelme igazságosságát, sőt, vallási kötelessége volt a háborúindítás. A harmincéves háború addig elképzelhetetlen pusztítása végleg szétverte a Katolikus Egyház egész Európára kiterjedő névleges szuverenitását; felépített egy új, területi és nem személyi alapú nemzetközi jogrendet; és a vallási alapú háború-legitimitási elvek helyébe egy szekuláris és formális – tehát jogi – normaanyagot ültetett, a háború és béke jogát. Az új nemzetközi rendszer elméleti alapjait Jean Bodin és Thomas Hobbes szuverenitás-tana teremtette meg, mely világosan kettéválasztotta a kül- és a belpolitikát, az előbbit pedig az – egymás között egyenrangú – szuverének szűk „klubjának” területévé változtatták. A szuverenitásra épülő új nemzetközi rendnek a nemzetközi jog lett a kerete, a diplomácia és külpolitika pedig a tartalma. Az igazságos háború elmélete először átváltozott naturalista joggá (Pufendorf munkásságában), majd a pozitívizmus térhódításával kétszáz évre eltűnt.[23]

A normarendszer joggá válásának legfontosabb lépését Franciscus de Victoria tette meg a „megcáfolhatatlan tudatlanság” doktrínájával.[24] Eszerint, mivel bármely fél igazságos háborúindítási oka csak nagyon nehezen bizonyítható, mindkét fél jóhiszeműen gondolhatja magát jogos hadviselő félnek. A feleknek ilyen esetben a jus in bellora kell figyelniük. Ez megnyitotta az utat a jus ad bellum formalizálása és a jus in bello kodifikálása, azaz a nemzetközi jog felé. Shaw így ír a „klasszikus” nemzetközi jog háborús szabályairól: „Ha mégis háború tört ki, az számos jogkövetkezésménnyel járt. A felek között és harmadik államok viszonylatában a háború, illetve a semlegesség szabályai léptek működésbe, és egyszeriben igen sokféle jogviszony alakult ki. Sem a szuverén állam által igénybe vett erőszak jogszerűségét, sem pedig a háború és a semlegesség szabályait nem befolyásolta az, hogy valamely erkölcsi mérce alapján a háborút igazságtalannak lehet-e tekinteni vagy sem. A nemzetközi közösség számára jogi szempontból lényegtelenné vált, hogy a háború indításának oka igazságos-e, az alapkérdés sokkal inkább akörül forgott, hogy fennáll-e a hadiállapot.”[25]

Itt szükségszerűen merül fel, hogy a nemzetközi jog miért (és mennyire) jog, hiszen nem ad sem magatartásmintákat az államok számára („háborút indíthat bármely állam, ha úgy érzi,

érdekei védelmében erre szükség van”), sem konfliktusfeloldó módszereket („az államok felett bárki csak azok beleegyezésével bíraskodhat”); azaz, mindkettőt ad, de egyiket sem kötelezően, csakis az államok szuverén akaratától függően. Ez a normarendszer mégis nevezhető jognak, de nem az állami joghoz való hasonlítás alapján, hanem az azt megelőző vallási-erkölcsi normarendszertől való eltérések alapján. Az újszülött nemzetközi jog formális (az állam és a szuverenitás fogalmából indul ki), absztrakt (az „állami akaratot” veszi alapul, a kormányzó rezsimektől és személyektől függetlenül), szekuláris, és az általánosság irányába indult el.[26]

Míg az általános nemzetközi jog ma is, régen is sok „elsődleges”, tartalmi jogokat és kötelezettségeket előíró szabályt tartalmazott, a fegyveres erőszak használatára vonatkozóan a „klasszikus” nemzetközi jogot a moralitástól megkülönböztető egyetlen jellemzője a nemzetközi jognak a formalizmusa, eljárás-központúsága. Ezen a területen megcáfolható Hart állítása, miszerint a nemzetközi jognak nincsenek másodlagos szabályai; a furcsaságot inkább az képezi, hogy a jus ad bellum kizárólag másodlagos, eljárási szabályokból állott (miközben a jus in bello természetesen mindig is, szükségszerűen tartalmi).[27] Ugyanez az érv cáfolja meg Austin állítását, hogy a nemzetközi jog csupán „pozitív moralitás”, holott pont ellentétes jellemzőkkel bír, mint az erkölcs.[28] A mai nemzetközi jog természetesen e téren is sokkal közelebb került mind az állami joghoz, mind az erkölchöz az ENSZ és a Nemzetközi Bíróság felállításával, illetve a jus cogens és erga omnes kötelezettségek fogalmainak alkalmazásával; ezeket a következő részben vizsgálom meg.

1.2 A fegyveres erőszak használatának mai normái: a nemzetközi jog és az igazságos háború mai elmélete

1.2.1 A nemzetközi jog jelenlegi természete és szabályai a fegyveres erőszakra vonatkozóan

A nemzetközi jogot a XVII-XVIII. század hozta létre abban az értelemben, hogy formális és általános szabályokat alkotott a hadviselésre az addigi, sok mérlegelést kívánó erkölcsi szabályok helyett; a jus ad bellumot korlátozó első jogi normákat viszont a Kellog-Briand paktum és a tartalmát átvevő ENSZ Alapokmány hozta létre, méghozzá mindaddig páratlan szigorúsággal. A mai nemzetközi jog két világosan legális esetét ismeri el az erőszak használatának: az önvédelmet és az ENSZ Biztonsági Tanácsa által engedélyezett erőszak használatot; emellett több ritkább előforduló, többé-kevésbé vitatott legalitású esetet ismer, mint pl. a nemzeti felszabadítási harcok, az antikolonialista harcok, a megelőző csapás egyes esetei.

Az önvédelem jogát a nemzetközi jog (elméletileg) szigorúan értelmezi: csak egy államnak a másik állam területe vagy csapatai elleni fegyveres támadás, tehát első csapás minősül agresszióknak.[29] Az önvédelem egyben kollektív önvédelmet is jelent, tehát a hagyományos (de nem offenzív) katonai szövetségeket nem tiltja a nemzetközi jog.[30] A Biztonsági Tanácsnak az Alapokmány VII. fejezete alapján hozott határozatai jelenthetik a szigorú formalizmus alóli felmentést, de ez a Biztonsági Tanács, fent megvizsgált átpolitizáltsága miatt nem tekinthető a jus aequum érvényesítésének szervének. A Tanács beavatkozásai politikailag az állandó tag nagyhatalmak „mérésékelt érdekeitől” függ: a konfliktusba való beavatkozásnak nem szabad egyik hatalom érdekeit sem élesen sértenie (ami biztosan bekövetkezne, ha az egyik tagnak szoros érdekei forognak kockán), de valamennyire mégis érdekelt kell, hogy legyen a konfliktusban (egyébként nem lát okot a beavatkozásra).

A hatvanas évek antikolonialista harcai és az ENSZ ennek következtében megnőtt létszáma több ENSZ Közgyűlési határozatban, majd nemzetközi egyezményben is[31] elismertették a nemzetek önrendelkezési jogát, és a jogot ennek fegyveres kivívására; ennek terjedelme, körülményei és következményeiről a harmadik fejezetben fogok írni. Mindenesetre, ez a jog

egyben alapja a mai nemzetközi jogrendnek, és – a területi alapú rend tagadásával – megsemmisülésének lehetősége is.

Annak eredményeképp, hogy az önvédelem joga igen szűken lett meghúzva, a történelem során először vált minden más szemponttól függetlenül döntővé az első csapás ténye egy konfliktus elbírálása során. Ez azonnal felvetette a „preventív önvédelem” szükségességét és megengedhetőségét, a közvetlenül fenyegető támadás elhárításának jogosságától a fenyegető túlhatalom kialakulásának megelőzéséig. A határt jogos és jogtalan között több helyen lehet meghúzni: a közvetlen önvédelemtől[32] a közvetlen fenyegetésen át[33] a távoli fenyegetésig vagy akár a lehetséges fenyegetésig.[34] A nemzetközi jog az első két esetet, tekintettel a modern fegyverek destruktivitására, elfogadta, vagy legalább is nem ítélte el – manapság „az utolsó lehetőség pillanata az ellenség első lövése előtt elérkezhet”. [35] Teoretikusok alternatív (de gyakorlatilag ugyanoda vezető) mércéi szerint megengedhető a megelőző támadás, ha „az általános helyzet olyan, melyben minden várakozás, vagy nem támadás súlyosan növeli a kockázatot”, beleértve a fegyveres készültséget és a nyilvánvaló támadó szándékot; [36] vagy ha az ellenség olyan helyzetet alakított ki, hogy csak egyetlen döntés választja el a támadástól. [37]

A „nemzetközi rendfenntartás” központivá válásával a „decentralizált igazságszolgáltatás” klasszikus eszköze, a represszália is illegálissá vált. A represszália eredetileg a jogtalan erőszak megtorlása volt, amit csak az előző jogtalanság ténye, és a hozzá mért arányosság változtat jogossá. [38] Egyes államok, név szerint Izrael és az Egyesült Államok, azonban a „terror elleni önvédelem” jogi indoklásával tulajdonképpen retorziókat alkalmaznak szomszédos (és nem-szomszédos) államok ellen. [39]

Állítható, hogy nemzetközi jog (már ami a hadviselés szabályozását illeti) a fegyveres erőszak tilalmának szabályával vált joggá: olyan formális, általános, de tartalommal bíró normává, mely nem erkölcsi alapon avagy arra való utalással állapít meg magatartásszabályt. Ennek több következménye van; legelőször is, hogy eltűnt a hadiállapot, mint jogi fogalom. Mivel az Alapokmány a „fegyveres erőszakot” tiltja, beleértve a „békés” blokádot is, [40] a hadiállapot deklarációja ma már nem a jogszerű hadviselés szükséges előfeltétele, hanem a nemzetközi jogrend megsértésének nyílt beismerése, amit egy állam sem tesz szívesen. Ez néha mulatságos következményekhez is vezethet, mint a kínai-vietnámi konfliktus idején, ahol mindkét állam annyira kínosan ügyelt arra, hogy ne tűnjön agresszornak, hogy a több tízezer áldozattal járó konfliktus idején végig fenntartották egymással a diplomáciai kapcsolatokat. [41] A „háború” kinyilatkozásának tilalma hozzájárul ahhoz is, hogy a hadviselés felett gyengébbé vált a demokratikus kontroll: mivel a hadviselés már nem lehet jogilag a „nép akarata”, ezért az „önvédelmi” és egyéb, a helyzet szükségessége által diktált katonai akciók feletti ellenőrzés mindenhol jobban átkerült a végrehajtó hatalmi ághoz. [42] Azt a következményt, hogy az első csapás megállapítja a jogtalanságot, és prima facie az igazságtalanságot is, fentebb érintettem. További következmény, hogy a merevvé vált jog nincs összhangban a nemzetközi politika rugalmas természetével: míg a jog szerint csak az egyik félnek lehet igaza, a politika inkább kompromisszumokban és megegyezésekben gondolkodik, ahol egyik fél sem teljesen ártatlan; így minden megegyezés és békéltetés a nemzetközi jog fölrúgásává vagy aláásásává válik. [43] Ez gyakran vezet a nemzetközi jog semmibe vételéhez, ott is, ahol a nemzetközi jog világos.

Mindazonáltal a nemzetközi jog elsősorban nem érvényesülési aránya és nem is a kikényszerítési mechanizmusok hiánya miatt nem vált, nem válhatott „igazi joggá”, hanem szerkezetéből adódóan: egy autoritatív és végső, a jogot megállapító testület nemléte miatt. Bár a Nemzetközi Bíróság, mint legtekintélyesebb jogalkalmazó és -értelmező, valamennyit változtatott a helyzeten, alapvetően az egyes államok, mint a szokásjog létrehozói és a nemzetközi jog egyenrangú értelmezői, úgy magyarázzák a nemzetközi jogi fogalmakat, ahogy akarják – a többi állam és a tudományos közösség csak kritizálhatja, de nem utasíthatja

rendre egyik (félre)értelmezőt sem. Ez a nemzetközi jog fogalmainak állandó manipulálásával és átértelmezésével jár, amely alól a Biztonsági Tanács és a Nemzetközi Bíróság sem mentes. Mivel a nemzetközi jognak nem csak az aktorai, hanem a forrásai között sincs (a nemzetközi szerződések szövegeit kivéve) autoritatív és határozott tartalmú (az értelmezők azt a jogtudósi véleményt, bírósági ítéletet, általános jogelvet választják ki alapként, amelyiket akarják – azon túl, hogy ezeket szabadon is értelmezik), a „nemzetközi jogi” konstrukciók burjánzása előtt semmiféle akadály nincs. Hogy csak a közelmúltból idézzünk példákat, a boszniai háború alatt az egyik fél „etnikai konfliktusról” vagy polgárháborúról beszélt, a másik agresszióról és önvédelemről;^[44] a második iraki háború jogi indoklása olyan, addig ismeretlen nemzetközi jogi fogalmakat használt fel, mint a BT-határozatok „felfüggesztése” és „felélesztése”.^[45] A nemzetközi bíróságok sem kivételek a nemzetközi jogi fogalmak átértelmezései alól, a megfelelő normatív alapok hiányát a „méltányosság” fogalmával vagy annak álcázott használatával pótolva.^[46] A „szokásjog”, sőt, „születőfélben lévő szokásjogi norma” fogalmainak széleskörű használatával kapcsolatban pedig talán helyénvaló Sir Robert Jenningset idézni: „ez nemcsak, hogy nem szokásjog: még távolról sem hasonlít a szokásjoghoz.”^[47]

1.2.2. Az igazságos háború modern elmélete

Az igazságos háború modern elmélete nagyjából egyszerre alakult ki az új (ENSZ-központú) nemzetközi rendszerre, sőt hatottak is egymásra. Az új elmélet alapkérdésének felvetését ugyanúgy a náciizmus és a második világháború tapasztalatai motiválták, mint az új rendszer létrehozásáét: Hogyan tekinthető a háború erkölcsileg semlegesnek, ha ilyen pusztításra képes (– ez ősrégi kérdés, bár az implicit pacifizmus csak az első világháború után terjedt el)? De hogyan tekinthető a háború elvetendőnek, amikor ez volt az egyetlen eszköz, amivel a világ eddigi legpusztítóbb és legerkölcstelenebb rezsimjét, a náciizmust, fel lehetett számolni (– a kérdés ily módon való felvetése ellen a pacifisták tiltakoznak; de a többségnek ez a meggyőződése a megbékítési politika bukása után)?^[48]

Az igazságos háború mai elmélete az örök béke jelenlegi lehetetlensége és a háború, mint legnagyobb rossz közötti határmezsgyén egyensúlyoz: „mindig voltak korszakok, amikor kétségessé vált, vajon nevezhetők-e háborúk egyáltalán «igazságosnak» vagy «igazságtalannak». (...) Valóban, ha a békét nem értékeli többre a háborúnál [mint Hegel – Sz. P.], nincs túl sok értelme az «igazságos háború» elméletének. Ha ezzel szemben valaki, mint Kant, szilárdan meg van arról győződve, hogy megvalósítható az örök béke, akkor megint csak nemigen van értelme az «igazságos háború» elméletének.”^[49]

Az igazságos háború modern elméletét három eszmeáramlat hatása különbözteti meg a vallásitól: a pacifizmus, a szekularizáció és az emberiség (univerzalitás) eszméi. „Bár az «igazságos háború» kifejezést először Augustinus használta, az «igazságos háború elmélete» legalább annyira kihívás a fogalom augustinusi értelmezésével szemben, mint annak felmelegített változata. Augustinus akkor tekintette tökéletesen igazságosnak a háborút, ha az Isten irányítása alatt és az ő parancsainak teljesítése céljából folyik. Az «igazságos háború» modern teoretikusai éppen ezt a fajta értelmezést zárják ki. A háborúkat teljesen e világi vállalkozásoknak tekintik. Ezért kell kitalálni (vagy felfedezni) olyan elveket, amelyek minden állam számára kötelezőek (vagy annak kellene lenniük), mielőtt háborús helyzetbe kerülnek, s háborút vívnak. (...) [A]z új az a metaelv, hogy ugyanazok az elvek vonatkoznak (vagy ugyanazoknak az elveknek kellene vonatkozniuk) valamennyi háborús félre. Az igazságos háború elveit ezért univerzáléknak tekintik (...).^[50]

A pacifizmus és a szekularizáció hatása, hogy a béke abszolút érték lett, és eltörölt minden más korábbi „szent” vagy abszolút okot (Istenen és a valláson kívül ide számítva minden más ideológiát is).^[51] Az egyetlen részleges és bizonytalan kivétel a nemzet, amelyet Hegel hatására, illetve a nemzetközi rendszer nemzetállam-alapú felépítésére tekintettel a Nyugat

hajlamos az egyetlen, az univerzális világrendszerbe beilleszkedni képes politikai entitásnak tekinteni. Az igazságos háború modern elmélete így nagyrészt osztja a nemzetközi jog általános békeparancsát, és abszolút igazságosnak csak az önvédelmet ismeri el.[52] Ez nemcsak (majdnem) minden támadás igazságtalanságát jelenti, hanem az erkölcsileg semleges vagy „építő” küzdelem (pl. lovagi háború) létjogosultságát is tagadja.[53]

Az univerzalitás követelményének már több és ellentmondásosabb következménye van. Először is, ez alapján egy nyugati és vallási alapú (tehát kétszeresen is partikuláris eredetű) normarendszer az egész világra rá akarja magát erőltetni – a Nyugat általános békeparancsát érdemes összehasonlítani az Iszlám azon tanításával, mely szerint Mohamed próféta, mikor megkérdezték tőle, hogy mondjon egy olyan erényt, mely egyenértékű a hitért való küzdelemmel, nem tudott ilyet mondani.[54] A nemzetközi jog legitimitása, amíg csupán világméretű eljárási kereteket próbál biztosítani, nem vádolható etnocentrizmussal; de a jelenlegi nemzetközi jog éppen egyre tartalmibb és hatékonyabb próbál lenni. A legfőbb modern tartalom, az univerzalitás és a szekularizáció eredményeképpen, az emberi jogok kvázi-vallási eszméje.[55] Itt tér vissza az igazságos háború vallási eszméjének abszolút (támadástól és védekezéstől független) legitimitációja, és itt ér véget a nemzetközi jog által elrendelt abszolút békeparancs morális érvényessége. Az emberi jogok tömeges és súlyos megsértését, ami eléri a népirtás vagy a tömeges emberiség elleni bűncselekmények határát, egy mai erkölcsi elmélet sem legitimálja.[56] Az emberi jogok folyamatos betartása ugyanakkor egy szükségképpen individualisztikus társadalmat implikál, ami már jogi dokumentumok terén sem teljesen elfogadott, sőt végső soron ellentmond az önrendelkezés elvének. Hogy egy ilyen társadalom – erőszakkal vagy anélkül – jogosan megteremthető, újabb nagy kérdések forrása. Ezeket a demokráciáról és a „liberális békéről” szóló fejezetben fogom megvizsgálni.

Az univerzalizálódás által létrehozott politikai eszmék és normarendszerek természetesen politikailag (is) rendkívül fontos elvek, és ezek előmozdítása rendszeresen szerepel, mint casus belli, és mint lehetséges jus ad bellum is (mind erkölcsi, mind jogi értelemben). Ezek tehát az emberiség, az emberiség és az emberi jogok, a demokrácia és a nemzet. Ezek nagyjából mind megjelennek a nemzetközi jogrendben, nemegyszer mint azok alapjai.[57] Ezért elemzésemet, a következő részekben, ezek vizsgálatával fogom folytatni.

1.2.3. A jus in bello rövid vizsgálata

A háború lefolytatásának szabályai, melyek függetlenek a háborúindítás jogosságától, csak részben relevánsak eme tanulmány vizsgálódásainak szempontjából. A jus in bello hagyományosan ugyancsak két részre bontva szokták tárgyalni: a tiltott fegyverek és hadviselési módszerek jogát („hágai jog”), és a tiltott célpontok és nem-kombattáns személyek jogát („genfi jog”). Maguk a szabályok szinte időtől és tértől függetlenek; erre vonatkozó erkölcsi szabályok egyidősek a hadviseléssel,[58] a jogi szabályozás pedig mind a hágai jog, mind a genfi jog esetében a nemzetközi jog korszakain átível; fejlődése 1862-től napjainkig – legalább is papíron – szinte lineárisnak mondható.

A tiltott fegyverek és hadviselési módok joga a jus ad bellum szempontjából nem különösebben releváns; mivel a feleknek egyenlő jogokat enged a fegyverhasználat, hadicselek, stb. terén; csak egy, az igazságosságon túl lévő erény, például az emberiség vagy a jószág szempontjából,[59] vagy alternatív módon a (katonai) hasznosság szempontjából releváns. A nemzetközi jogászok általában az első, a katonaság a második szempontból vizsgálja a nemzetközi jognak ezt a részét, ami a „nemzetközi humanitárius jog” és „nemzetközi hadijog” elnevezésekben is tükröződik. Erkölcsileg nehéz is indokolni, mely fegyvereket kell betiltani, és melyeket nem. A standard jogi formula, a „túlzott” vagy „katonailag nem igazolható szenvedést okozó fegyver”, nem ad eligazítást – mikor nem túlzott vagy katonailag nem indokolt az erőszak?[60] Elég itt megjegyezni, hogy efféle szabályok a történelem során mindig is létrejöttek, mivel a szabályozatlan erőszak olyan

eszkálálódó erőszakspirálba torkollik, mely még a huzamosabb háborúviselést is lehetetlenné teszi.[61] A hadijognak ezt a részét azért is ritkán szegik meg, mert az ellenségnek szinte mindig van lehetősége, és ilyenkor erkölcsi joga is,[62] retorziót alkalmazni.

A nem-hadviselő személyek védelme igazságossági szempontból viszont nagyon is releváns, mivel bár állítható – egy nagy adag cinizmussal –, hogy „a katonák azért vannak, hogy meghaljanak”,[63] ez senki másra nem állítható. A harcoló—nem harcoló megkülönböztetés tehát egy olyan alapvető kategória, melynek következetes alkalmazása életfontosságú is lehet. Továbbá elengedhetetlen a vizsgálata azért is, mert az ezzel a szabállyal való visszaélés, vagy legalább is „játék”, az alapja két olyan hadviselési módnak, mely jelenleg úgy tűnik az egyetlen, bármennyire is hatékony küzdelmi módszer egy nagyhatalom, jelen esetben az Egyesült Államok ellen: a partizánháború és a terrorizmus.

Különös figyelmet érdemel jus ad bellum és a jus in bello egymásra hatása. Jogi szempontból természetesen a két terület független egymástól, és a jus in bello mindentől függetlenül, minden fél által betartandó; de mivel a jus in bello lelkiismeretes betartása komoly korlátokat von a hadviselés inherens logikája elé, a „komoly tétellel” bíró küzdelmek esetén a szereplők hajlamosan ezeken, mint az erkölcsileg mindennél fontosabb cél elérésének akadályain, túllépni. Ennek indoklása általában az, hogy a jus in bello semmibevétele valójában lerövidíti, és így végső soron kevésbé véressé teszi a konfliktust; néha az indok (mint partizánok és terroristák esetében) a végszükség, azaz hogy e nélkül nem tudnák legitim és elfogadott politikai céljaikat elérni. „Ha a háború igazságos ügyért kezdődik, a jus in bello kisebb megszegései nem szüntetik meg a kezdeti igazságosságot. Ha egy egész vétlen nemzet életét és szabadságát fenyegeti halálos veszély, az nem tehető teljesen felelőssé azért, ha a végső katasztrófa elhárítása érdekében meg nem engedett eszközökhöz nyúl.”[64] Ugyanakkor, ha az (egyébként legitim) politikai célokat csak az emberiség elveinek súlyos és nagyfokú megsértésével lehet véghezvinni, az magukat a célokat is képes diszkreditálni.[65]

Fölvázolható tehát, erkölcsi megítéléstől függetlenül, az a tendencia, hogy a célszerűségi (tehát „mellékes” politikai) okokból indított háborúk a jus in bello nagyobb betartásával járnak, míg az ideológiai vagy önvédelmi háborúk, bár sokkal ritkábbak, valószínűsítik a jus in bello semmibe vételét. Vagyis: minél ritkábbak és jobban elítéltek a háborúk, annál pusztítóbbak. A háborút minden jelentős politikai eszme (a fasizmus kivételével) in abstracto elítéli, ugyanakkor céljai érdekében eddig mindegyik felhasználta. Minden új politikai (hatásokkal is bíró) eszme ezáltal totális háború láncolatát indítja el, majd a kialakuló status quo gyakoribb, korlátozott, tisztán hatalmi politikai célokért vívott háborúkat hoz magával. Hermann Kahn megfigyelései szerint ez az európai történelemben a következő ciklusokba rendeződik: kb. 1000-1500 között korlátozott (feudális és dinasztikus) háborúk zajlottak, melyeket kb. 1500 és 1648 között totális (vallási) háborúk váltottak fel. 1648 és 1789 között újra korlátozott (dinasztikus és gyarmati) konfliktusok történtek, majd 1789-1815 között újra totális (nemzeti és forradalmi) háború folyt. 1815-1914 között korlátozott, gyarmati és kereskedelmi célú összeütközések voltak (a „háttérben folyó”, nemzeti és demokratikus célú küzdelmek döntően belpolitikaiak és viszonylag békések voltak), majd 1914 és 1989 közti idő újra a totális, nemzeti és (egyéb) ideológiai célú háborúk időszaka volt. Coker szerint az 1989 utáni időszak újra a korlátozott, kereskedelmi és humanitárius célú harcok időszaka; szerintem sajnos nem biztos.[66]

1.3 A kollektív biztonság rendszerének szükségessége és lehetetlensége

A kollektív biztonság elmélete, mint új nemzetközi rendszertípus, Woodrow Wilson amerikai elnök elképzelése volt – a világháború utáni pacifista közhangulattal összhangban – az „örök béke” megteremtésére, amelyet, mint elképzelést, leghíresebb formájában Immanuel Kant írt le tervezetként. A kollektív biztonság erre vezető módszere, hogy az agresszor ellen az összes államnak össze kell fognia. Ez a gondolat (ahogy a pacifizmus is) forradalmian új volt. A

kollektív biztonság így nem más, mint egy minden államot tömörítő, ideológiamentes központi koalíció: a védelmi szövetség ad absurdum tágitása. A legfőbb különbség is ebből fakad: a hatalmi szövetség exkluzív és az azt alkotó legerősebb hatalmak érdekeit képviseli elsősorban; a kollektív biztonság inkluzív, és a legkisebb és leggyengébb államok érdekeit képviseli elsősorban.[67] Ugyanakkor a kollektív biztonság, működése esetén, nem sokban különbözött volna a világállamtól, ahogy Kant írja le Az örök békében: „[Az államok] mindegyike, a saját biztonsága érdekében, megköveteli és meg is kell, hogy követelje: a másik lépjen vele valamely – a polgári állapothoz hasonló – alkotmányba, amelyben a maga jogait mindegyik biztosíthatja. Ez: népszövetség volna, amelynek azonban nem kellene egyszermind népállamnak is lennie. Ez utóbbi ellentmondás lenne; mert minden állam a felsőbbségnek (törvényhozás) az alárendeltekhez (engedelmeskedők, azaz: nép) való viszonyát jelenti. Sok nép egy államban azonban, csak egy népet alkotna; és ez ellentmond a feltevésnek.”[68] Egy államok fölött álló „alkotmány”, amennyiben egy kötelező határozatokat hozó testület megalakítását is elrendeli, mivel ez a testület törvényhozó erővel bírna, már egy kvázi-világkormány lenne.

A kollektív biztonság megvalósításának két próbája, a Népszövetség és az Egyesült Nemzetek Szervezete, nagyrészt sikertelen maradt, bár a két szervezet között hatáskörök, tagság és elismertség terén óriási a különbség. Az első világháború utáni Népszövetség több politikai kompromisszum eredményeképp született, és gyakorlatilag kezdettől fogva működésképtelenségre volt ítélve, mind tagsága (szembetűnő volt az európai demokratikus országok túlsúlya, miközben a kor három legerősebb országát, Németországot, a Szovjetuniót és az Egyesült Államokat kezdetben kihagyták, nem európai országokat keveset és kellenlenül vettek fel), mind eszközei (a „nemzetközi közvélemény nyomása” és a gazdasági szankciók; ezen kívüli szankció csak a szervezetből való kizárás volt), mind az intézményt körülvevő bizalmatlanság okán. A fegyveres erőszakot magát a szervezet nem tiltotta (legalább is 1928, a Kellogg-Briand paktum aláírása előtt – azután is csak a részes államok tekintetében), de kötelező békéltető vagy választottbírósi eljárást és három hónapos „türelmi időt” írt elő a tagok számára a casus belli és a hadüzenet között. A második világháborúban ismét beavatkozó Amerika alappal gondolhatta azt, hogy nem a kollektív biztonság elméletével van baj, hanem a megvalósítás volt tökéletlen.

A második világháború utáni nagyhatalmak, „hogy az eljövendő generációkat megmentse a háború borzalmaitól”[69], a legális erőszakot ötüik közös és együttes beleegyezéséhez kötötte, és az önvédelmén kívül minden más esetben megtiltotta. Ez valójában nem más, mint a nemzetközi rendszer belső jogi transzformációja, egy nemzetekfeletti rendőrhatalom terve. Ez az eszme két – hamis – előfeltevésen alapult a nemzetközi közösségről: Először is, hogy minden állam nagyjából egyenlően erős.[70] Ebből az következne, hogy minden állam egyenlő fenyegetésként éli meg a háborút, minden állam egyenlően fontos, és a status quo örökké fennmarad. Ezzel szemben, mivel az államok nagysága és ereje területén radikális eltéréseket tapasztalunk, az agresszió sokkal inkább a kis államok réme, mint a nagyoké – nekik inkább kísértés. A nagyhatalmak centrum-területe körül félperiféria terül el, az ezen túl lévő periférián történelembe való beavatkozás senkinek sem különösebb érdeke. Másodszor, a kollektív biztonság rendszere ezeken az alapvető hibákon túl is feltételezte, hogy az államok radikálisan etikai elkötelezettségűek: mindig az agressziót szenvedő állam mellé állnak az agresszorral szemben, eszerint vál(t)ogatják szövetségeseiket, a semlegességet kizárják, mindig egyetértenek az agresszor és az áldozat személyében, és mindig készen állnak az agresszor ellen azonnal támadást indítani. További gyakorlati nehézséget jelentene az állandó globális haderő létesítése és fenntartása: az államoknak úgy kéne szoros folyamatos katonai szövetséget alkotniuk egymással, hogy állandóan várják, hogy ki fogja megszegni a szövetséget.[71]

A hamis alapokból következett a rendszer szinte azonnali kudarca. A győztes nagyhatalmak nem a kollektív biztonság magasztos elvei szerint viselkedtek, hanem mint a korábbi központi koalíciók, melyek a győzelem kivívása után röviddel szétestek. A szuperhatalmak rivalizálása a szervezet lényeges (a nemzetközi biztonság kérdéseit érintő) működését megbénította; minden ügy, ami valamelyik nagyhatalom érdekét sértette, lekerült a Biztonsági Tanács napirendjéről. A nemzetközi jog nagyrészt mégis működött, mivel a hidegháború alatt a kölcsönös elrettentés miatt értelmetlen lett volna a megelőző csapás, és a szuperhatalmak saját szövetségeseiket mindig vissza tudták fogni a meggondolatlan akcióktól.[72] A hidegháború után egyes szemlélőkben feltámadt a remény, hogy a szovjet-amerikai együttműködést megbénító ideológiai ellentétek megszűntével a világszervezet működőképessé válik; de a szembenálló, erős központi kontroll alatt tartott koalíciók megszűnésével az aktorok száma megsokszorozódott és a lehetséges fenyegetések szétszóródtak; a vétőjog használata ritkább lett, de az állandó BT-tagok – a kisebb intenzitású, de kiszámíthatatlanabb veszélyek miatt – bármely, saját fontos érdekeiket sértő ügyben hajlandóak voltak használni.

Az ENSZ mindkét fő szerve, a Közgyűlés és a Biztonsági Tanács is, alapvetően ezért alkalmatlan a számára tervezett „világrendőri” szerepre: a szervezet céljait és ideális működését övező konszenzus nélkül működése sokkal átpolitizáltabb, mint felvázolói gondolták volna. A Tanács döntés-előkészítése ugyanolyan „titkos diplomáciai” módon történik, mint az első világháború előtti „nagyhatalmi koncert” korában, amelynek eltörlése volt a Népszövetség alapításának egyik célja.[73] Ugyanakkor, a Tanács döntéseit elvileg csak az Alapokmány szövege korlátozza, gyakorlatilag, az értelmezések tág lehetősége miatt, az sem.[74] Míg egyes jogtudósi vélemények szerint a Nemzetközi Bíróság jogosult felülvizsgálni a Biztonsági Tanács határozatait, erre a gyakorlatban még csak elutasított indítvány szintjén történt példa.[75] A Biztonsági Tanács tehát, miközben hatalmilag gyenge, jogilag mind jogi normához kötöttség, mind döntéseinek felülvizsgálati lehetősége szempontjából szinte világszuverénnek nevezhető. A (szigorúan) jogi forma és a (szigorúan) politikai tartalom eredményeképpen a Biztonsági Tanács határozatai szűkszavúak és csak formális indoklással rendelkeznek, a „béke és biztonság elleni fenyegetés” kategóriáját a maximumig tágítva, gyakorlatilag csak a nagyhatalmi megegyezés szinonimájaként kezelve. Ezzel a Tanács saját mozgásterét kitágította, de ugyanakkor a jogbiztonságtól és egy tiszta fogalmi rendszertől eltekintett, erősen gyengítve a nemzetközi jog tekintélyét, és egy veszélyes retorikai szürke zónát teremtve a nemzetközi politika, jog és erkölcs között.[76]

„Ez a világrend [t. i. az ideálisan működő kollektív biztonság] egy lázálom. Még mint ideál is, legjobb esetben megvalósíthatatlan, legrosszabb esetben pedig veszélyes. (...) Az ENSZ nem funkcionálhat hatékonyan az azt alkotó nagyhatalmak akarától függetlenül; azok a hatalmak, a maguk részéről, nem engedik át hatalmukat és szuverenitásukat egy nemzetközi szervezet részére.”[77] Míg az önrendelkezés jogának mindenki számára való megadása (ld. következő fejezet) a további háborúk okát törölte volna el, a kollektív biztonság, mivel az államok közösségét rendőri szervezetté alakította volna át, a további háborúk lehetőségét szüntette volna meg. Egyben persze a külpolitika eszközkészletét is a gazdasági manipulációkra és zsarolásra szűkítette volna: „a végérvényesen pacifikált földgolyó (...) [egy] politika nélküli világ lenne”[78] Az ENSZ ideálisan csak akkor működhetne, ha valójában egyetlen világállamot alkotna – vagy ha a vétőjoggal rendelkező tagok folyamatosan egyetértenének, még ha a világ többi része nem is értene egyet velük. Az első eset a külpolitika – és Carl Schmitt szerint minden politika – végét jelentené: „[h]a egy világállam fogja át az egész Földet és az egész emberiséget, akkor ez már nem politikai egység és csak üres szólammal nevezhető államnak.”[79]. A második eset, bár van rá lehetőség, valószínűleg igazolná Heller Ágnes félelmeit (még ha az ENSZ működését illetően tévedésben is van): „Ha az ENSZ-

nek hatalma volna arra, hogy valódi (és nemcsak névleges) szankciókat foganatosítson, világunk még a mainál is igazságtalanabb lenne.”[80]

Az ENSZ ugyanakkor nélkülözhetetlen, mert működésével (értsd: amikor funkcionált) egy eladdig ismeretlen erkölcsi elvet a nemzetközi rendszer működő részévé tett: létrehozta az emberiség egyetértését, amit nevezhetünk akár a láthatóvá tett világgözeleménynek is. Az ENSZ ezzel nagyrészt megcáfolta Carl Schmitt állítását: „Ha egy állam az emberiség nevében győzi le politikai ellenségeit, akkor ez nem az emberiség háborúja, hanem olyan háború, melynek érdekében egy bizonyos állam háborús ellenfelével szemben megpróbál egy univerzális fogalmat kisajátítani, hogy (az ellenfél költségére) ezzel azonosítsa magát, hasonlóan ahhoz, ahogyan a békével, igazságossággal, haladással, civilizációval is visszaélhetnek, hogy ezeket a maguk számára vindikálhassák és az ellenségtől elvitassák.”[81]. Az ENSZ szerveinek egyhangú döntései tényleg nevezhetőek az egész emberiség döntéseinek; ilyen döntések viszont csak akkor születnek, ha tartalmuk megegyezik a legerősebb államok nemzeti érdekeivel. A létrejött döntések az egész emberiség érdekeit fogalmazzák meg, még ha ez össze is fonódhat egyes nagyhatalmak specifikus érdekeivel – az elmaradt döntések viszont lehet, hogy az emberiség (vagy annak többségének) érdekeit jelentenék, de mivel ellentétesek egy specifikus állami érdekekkel, nem jöhetnek létre. Ez a mechanizmus újra a politikum és az erkölcs az ENSZ-en belüli furcsa játékát mutatja meg; másrészt ez a legfőbb különbség a kollektív biztonság és egy valódi világállam működés módja között.

II. Az erőszakhasználatot legitimáló jelenkori politikai eszmék

2.1 A nemzet eszméje és az önrendelkezés joga

2.1.1. A nemzet fogalma és keletkezése

A nemzet – és vele kapcsolatosan a demokrácia – eszméjének megjelenése, mint eredendően belpolitikai eszmék, bár a nemzetközi politikára szinte azonnali és robbanásszerű hatásuk volt, csak nagyon lassan szivárogtak át a nemzetközi jogba.[82] Az állam a francia forradalom előtt mindig független volt a nemzettől; a „klasszikus”, 1919 előtti nemzetközi jog pedig „nem garantálta az államok jogát a létezéshez. A fortiori, nem garantálta nem állami szereplők jogát az állammá váláshoz.”[83]

A nemzet alapvetően egy új „politikai test” volt, amelyet a (francia és angol) polgári forradalmak létrehozó polgárság ajánlott a nemesség által kisajátított régi helyett,[84] mely immár az egész népre kiterjedt: nemzet = nép = állam (államnemzet).[85] Másfelől, ahol az új politikai testet körülvevő állami keretek csak az elnyomást fokozták, a nemzeti (népi) kultúra pedig kézenfekvő kötőerőnek tűnt, azaz először Kelet-Közép Európában, a sok nemzet felett uralkodó dinasztikus birodalmak területén, a nemzetet elsősorban misztikus kulturális egységként, az „egy családból származók” nemzetségmítoszának mai változataként értelmezték (kultúrnemzet).[86] A XVIII. század dinasztikus érdekű, a népesség által eltűrt vagy megvetett háborúi után kézenfekvő gondolat volt, hogy ha egyszer mindenhol a nemzetek képviselői veszik kezükbe a kormányzást, a világ sokkal békésebb lesz; a nemzeti felszabadító mozgalmak ezért is érezték magukat felsőbbrendűnek a legyőzni vágyott arisztokratikus rezsiméknél.

A nemzetállam létrejötte összefügg a liberális és demokratikus értékek elterjedésével is, de nem ellentmondásmentesen. A két fogalom először is felfogható ikertestvérekként, különösen ha születésük időpontjára, a francia forradalomra gondolunk: „[a]zt lehetne mondani: csakis egyén kormányozhatja önmagát, ennél fogva a politikai társadalomnak önmaga kormányzásához a lehető leghasonlóbbá kell válni az egyénhez. Ez az individualizált politikai test viszont a nemzet! Mint minden egyén, aki tudatában van individualitásának, aki maga akar lenni és nem más, a nemzet is tele van büszkeséggel, hiúsággal, gyakran ingerelhető és olykor agresszív.”[87] A nemzet tehát sokszor individuummént viselkedik, miközben polgárai individuumának (identitásának) része lesz. A nemzetet másfelől felfoghatjuk úgy is, mint a

demokrácia „külső határát”:[88] azon „közös ügyek” határát, melyek megvitatása mindenkit megillet – kivéve az idegent. Természetesen minden politikai közösségen belül létrejön „a szegények és a gazdagok állama”, [89] de amíg a polgárok úgy érzik, hogy a közösen megszerezhető előnyök nagyobbak az elképzelt hátrányoknál, az állam stabil marad: minél nagyobb a tere ezen esélyek megvitatásának, annál stabilabb. [90] A nemzet ugyanakkor pótléka is lehet a demokráciának: „[m]ég a despotikus rendszerű államok is számíthattak saját népük támogatására, ha külső veszélyre hivatkoztak, és így helyettesítették a demokratikus konszenzust.” [91] A nemzet és a demokrácia végső soron szembe is fordulhat egymással, ha a nacionalista politika a demokratikus kormányzáson számon kéri a nemzet „valódi érdekét” – így lesznek a demokrácia és a nemzet, „testvérfogalmakból” ellenségek. [92] Ezek az értelmezések és a belőlük fakadó kérdések különösen fontossá válnak, ha nagyhatalmi politikává válik a „nemzetépítés” és a demokrácia globális elterjesztése.

A nemzetközi szinten a nemzetállam megjelenésének négy lényeges hatása volt: egyrészt, megteremtett egy új nemzetközi rendszer-típust, a központi koalíciót. A központi koalíció szükségképpen egy (inkább külső, fenyegető) ideológia által összetartott szövetség, amely mindig egyben egy veszélyes eszme belső hatásai, és az azt képviselő külső fenyegetés ellen jön létre: első alkalommal a forradalmi és liberális eszmék ellen 1814-ben, a Szent Szövetség; ezt követően a második világháború alatt a náciizmus, majd utána a kommunizmus ellen. „[N]em szükséges, hogy hatalmi egyensúly legyen a koalíción belül; a nagyhatalmak közötti megegyezést ezt feleslegessé teszi. Továbbá, a központi koalíció ereje további államokat vonzott kívülről. A kisebb hatalmak nem tudtak erőegyensúlyt képezni a nagyobbak ellen és inkább csatlakoztak hozzájuk.” [93] A központi koalíciók általában rövid életűek: fennmaradásukhoz szükséges, hogy a háború megelőzése kulcsfontosságú legyen a résztvevők számára, hogy ne legyen közöttük ideológiai szakadék, és hogy egyik fél se döntsön az izolacionizmus mellett. [94]

A másik lényeges következmény tulajdonképpen egy változás elmaradása: a szuverenitás fogalmának fennmaradása. A szuverenitást tényleg egy döntéshozó személyre „méretezték”, és bár már Grotius is hangsúlyozta, hogy „[n]agyon tévednek azok, akik szerint a szuverenitás megosztása meggy végbe olyankor, amikor a királyok úgy rendelkeznek, hogy egyes intézkedéseik csak a szenátus vagy más valamely más gyülekezet jóváhagyásával emelkednek törvényerőre”, [95] a szuverenitás egy személytől való elvétele és testületekre való delegálása elveszi a fogalom értelmét. [96] Történelmileg természetesen a szuverenitást nem lehetett eltörölni, hiszen a korai népképviselői államok egy térben éltek abszolutisztikusakkal, a korábbi és elfogadott fogalmi keret tehát nélkülözhetetlenné volt. A szuverenitás viszont mindeközben lassan jelentést változtatott, és az abszolút uralkodók belső felelősségre vonhatatlanságából a teljes nemzeti politika külső felelősségre vonhatatlanságává változott. Míg a dinasztikus uralkodók alapvetően egy (általában rokoni) közösséget alkottak, akik tisztában voltak vele, hogy nem érdekük egymást elpusztítani, a nemzetek egymástól totálisan függetlennek képzelték magukat: a XIX. század elején a „nemzetek Európáját” mint független és testvéri népek közösségét vizionálták, akik, mivel nem akarnak semmit egymástól, nem is fognak háborúba keveredni egymással. [97] Hogy mégsem így történt, annak a hagyományos hatalmi okokon túl magyarázata a nemzetállamok előbb említett „egyénség”-mivolta is: Kissinger a Bismarckot követő nemzetközi politika leírásakor kilenc alkalommal említi a „nemzeti büszkeséget”, mint motivációt. [98]

Harmadsorban, a külügy és belügy közötti választóvonal relatívabbá vált: a kormánynak még despotikus országokban is folytonosan be kellett bizonyítaniuk, hogy „a nemzeti érdek szerint” vagy „a nemzet dicsőségéért” cselekednek; jobban is, mint a demokratikus államok, mert más legitimitás-forma (a tradicionális és a dinasztikus legitimitás eltűnésével) nem állt rendelkezésre. [99] A külpolitikában így sokkal inkább a hazai közönségre figyelve játszottak, mint korábban; a modern tömegmédiá létrejöttével ez a jelenség még intenzívebbé vált.

Negyedszer, bár csak a huszadik század második felére, a nemzetállam lett gyakorlatilag az egyetlen elfogadott politikai forma. A nemzet mint „politikai test” világszerte való elterjedése, és a független nemzetállamokból álló nemzetközi jogrend létrejötte valójában nem más, mint az önrendelkezési jog diadalra jutása és jogi kodifikációjának története. A „klasszikus” nemzetközi jog önmagát még mint tisztán európai fogalomrendszert látta, a más kultúrához tartozó személyekkel és entitásokkal (ezek, természetesen, mindig etnocentrista látószögben, mint „barbárok” vagy „pogányok” jelentek meg) történő tranzakciók tekintetében a „természetjog” általános elveit (méltányosság, könyörületesség stb.) elegendőnek tartották – különösen figyelembe véve, hogy milyen minimális mértékű volt ez a kommunikáció.[100] A gyarmatosítás előrehaladtával a nemzetközi jog kettős mércévé változott: az állammal nem rendelkező „vadakkal” szemben a nyugati államok egyértelműen a paternalista felsőbbrendűség tudatával közeledtek; a más kultúrával és államtípussal rendelkező „barbároktól”, az elismerés feltételeként, az (európai) „civilizáció” jegyeit kívánták meg.[101] Bár a rendszer képmutató volt, hiszen egyenlősége elismeréséhez a nem-európai államnak az európai civilizáció átvételére volt szüksége – amivel egyben beismerte eredendően „alacsonyabb rendű” voltát,[102] mégis sikerült elterjesztenie a bürokratikus nemzetállami formát, mint egyetlen elfogadható, a (territoriális) nemzetközi rendbe beilleszkedni képes alakulatot. Ez, olyan területeken, ahol csak a törzsi-nemzetségi formának volt hagyománya, például Fekete-Afrikában, vagy az arab világban, működésképtelen vagy elidegenedett államok létrejöttével járt, amelyek képtelenek reprodukálni az európai nemzetállam polgárait az állammal egy politikai testté kovácsoló ideológiai arcukat.[103] Ezeknek a volt gyarmatok határait kötelezően és gyakorlatilag megváltoztathatatlanul öröklő entitásoknak, ha belső stabilitást akartak, nem volt más lehetőségük, mint megpróbálkozni a kultúrnemzet egy formájának létrehozásával, kivéve, hogy általában közös kulturális alap sem állt ehhez rendelkezésre.[104]

2.1.2. Az önrendelkezés jogának nemzetközi jogi elfogadása és következményei

Az önrendelkezésnek három különböző értelmezése van: egyfelől a belső önrendelkezési jog, avagy a jog az autonómiára; másfelől a külső önrendelkezési jog, a független, szuverén állam létrehozásának joga; harmadrészt pedig az önrendelkezés joga, mint demokratikus jog, jog a politikai berendezkedés megválasztására. Bár a harmadik értelmezés nem gyakran használt, több alapvető emberi jogi dokumentumban szerepel,[105] és az utóbbi években újra tudományos vita tárgya lett, mint jog a demokráciára – ezt a következő fejezetben fogom megvizsgálni. Koskenniemi általánosságban mondhatja, hogy a önrendelkezés joga és a területi sérthetlenség joga ugyanannak a jognak a két oldala, ha ezt az államhoz rendeljük (jogilag);[106] de politikai értelmében ez a jog az államot megelőzi (a kultúrnemzeti felfogás alapján) illetve folyamatosan fennáll.[107] Jelenleg azok az esetek relevánsak, amikor az önrendelkezés joga és a belügyekbe való be nem avatkozás elve ellentmondanak egymásnak: az elszakadni kívánó államrész jogi helyzete, és a polgárháborúba beavatkozás nemzetközi kötelessége.

A nemzetközi viszonyok terén a nemzet fogalma totális győzelmet 1917-et követően aratott, amikor Wilson az Egyesült Államok élén belépett az első világháborúba, és közzétette az önrendelkezés és a kollektív biztonság elvére alapozott új világrend-tervezetét.[108] A kollektív biztonság elméletével az előző fejezetben foglalkoztam; a békés nemzetállamok rendszerének gondolata, amellyel, hogy a világháborúért való felelősséget kizárólag a kelet-európai autokratikus rendszerekre terhelte – figyelmen kívül hagyva a demokratikus országok népességének lelkesedését a háború kezdetekor –, az előző század „Népek Európája”-elképzelésnek egy alig modernizált változata volt.

A nemzetállam létrehozásának nemzetközi szükségességének folyamata hozta meg az önrendelkezés elvének nemzetközi jogi elismerését, először, az 1950-60-es évek során, csak a

gyarmati országok felszabadulási jogaként. Mindaddig az önrendelkezési jog (a Népszövetség, és később az ENSZ gyakorlatában) csak mint a kisebbségi jogok lehetősége szerepelt, elsősorban mint a kulturális önazonosság joga – egyszóval mint egyéni emberi jog, és nem mint egy független vagy autonóm „politikai test” létrehozásának joga.[109]

A politikai test létrehozásának jogát, abban az értelemben, hogy minden népnek saját állam jár, mely e csoport tagjait maradéktalanul egybefogja (ez tehát egyenlő az elszakadás jogával), a nemzetközi jog saját hatáskörén kívülnek nyilvánította. Minden államnak joga saját területi integritását minden lehetséges (az emberi jogokat és a nemzetközi humanitárius jogot nem sértő) eszközzel védeni, az állam alatti szereplőkre pedig a nemzetközi jog, mivel nem alanyai annak, nem rak olyan kötelezettséget, hogy ne nyilvánítsák magukat függetlennek.[110] Ugyanakkor az államok alapvető (politikai) érdeke, hogy egész területüket megtartsák, így az új államoknak, ha nem rendkívüli körülmények között jöttek létre, rendkívül nehéz magukat elismertetni.[111] Ez, noha általános gyakorlat, nem szokásjog – nem társul hozzá opinio juris, az államelismerést pedig az államok elszántan védik a jog elől, mint külpolitikai játékterük fontos részét.[112] Az önrendelkezési jog azon alapkérdése, hogy „ki az a nép, akit ez a jog megillet?”, nem igazán merül fel (természetesen az a nép, aki(k) ezt döntő tömegben állítják magukról); a valódi kérdés az, hogy hol van a határa a népnek, mind földrajzi, mind személyi értelemben.[113] Az önrendelkezni kívánó népek, mindezen túl, szaporodnak is: ma a Balkánon olyan népek akarnak saját államot, akiket nyolcvan éve még saját elitjeik is önállóan életképtelennek ítélt. Crawford méltán használja a matrjoska-baba hasonlatot.[114]

Az önrendelkezési elv gyakorlata azonnali és katasztrofális következményekhez vezetett: „[o]lyan kontinenst akartak létrehozni, melyet az etnikailag és nyelvileg homogén népesség által lakott, precízen meghatározott területi államok jellemeznek, ez azonban logikusan vezetett el a tömeges kiűzetéshez és a kisebbségek kiirtásához”.[115] hiszen az etnikailag teljesen egynemű népesség a történelem során mindaddig ismeretlen volt, de legalább is nem bírt politikai jelentőséggel. A „határkiigazításokat” tovább súlyosbította, hogy az etnikai határok, ahol létre is jönnek, nem vezetnek lakható államok kialakításához, az etnikai elvet mindenhol lerontják gazdasági, katonai, biztonságpolitikai megfontolások, eleve lehetetlenné téve egy békés „népek Európáját”. [116]

A földrajzi bizonytalanság és a (geo)politikai mohóság vezetett az 1990-es évek „új típusú” etnikai konfliktusaihoz is, melyek az Európában az első világháború után lezajlott „tisza nemzetállamok” megteremtését célozzák, csak sokkal brutálisabb eszközökkel – közelmúltbeli példák a jugoszláv konfliktus(ok), vagy a ruandai népirtás. Európa etnikai sokszínűsége – bár ezúttal az Európán kívüli bevándorlásnak köszönhetően – azóta melleleg visszaállt, és a nemzetfeletti integrációk hajnalával politikai jelentősége újra csökkent. Máshol viszont a nemzet az alapvető, sőt a megteremtendő csoport, amit hasonló módszerekkel „igazítanak” az államhoz, mint régen Európában.[117] Az etnikai konfliktusokat politikai céllal robbantják ki, természetesen meglévő különbségeket indokul véve, de a konfliktus kitörése után meginduló gyűlöletspirál már elsöpri az eredeti (általában bel)politikai okokat.[118] Mindkét, például vett esetünkben jelen van egy demagóg vezéregyéniség (Milosevics, illetve Habriyama), aki népcsoportja vélt vagy valós sérelmeit a szomszédos népek ellen irányítja. Ezek a (már folyó) konfliktusok már túl vannak az igazságosságon, és a hegeli „elismerésért”, avagy, Carl Schmitt szavaival „a másik, az idegen” ellen folynak, akinek a „lényegéhez elegendő, hogy különösen intenzív értelemben egzisztenciálisan valami más és idegen”. [119] Ezért nem is ítélték el, vagy legalább is nem oldhatók meg, sem jogi, sem erkölcsi eljárásokkal és módszerekkel. A „nemzetközi közösséget” az ilyen konfliktusok különösen nehéz helyzetbe hozzák: a jogi status quo megsértése jogi, a jus in bello tömeges megsértése erkölcsi kötelességgé teszi a beavatkozást, de politikai alternatívát a béketeremtés nem tud nyújtani. A kölcsönös és tömeges emberi jogi jogsértések után nehéz komolyan venni

a békés egymás mellett élés alapelvét, a nemzetközi közösség érdeke pedig csak az emberi jogi minimum visszaállítására terjed ki, politikai rendezést, az önrendelkezés és a területi integritás alapelvei között őrldve (mint jelenleg Koszovóban), nem tudnak és néha, a pillanatnyi békehelyzet megőrzéséért, nem is akarnak nyújtani. Bár a kirobbantó felet könnyen fel lehet ismerni, sőt legyőzni, vezetőit törvényszék elé állítani és a népet démonizálni, a lerombolt status quot visszaállítani lehetetlen. Ennek következményeit és ellentmondásait a humanitárius beavatkozás vizsgálatánál fogom számba venni.

2.2 Demokrácia és „liberális béke”

A kollektív biztonság sikertelensége magyarázható azzal is, hogy nem hatolt eléggé „mélyre”, így nem változtathatta meg a külpolitika logikáját: az államokat elfogadta mint „önrendelkező” (tehát politikai berendezkedésüket maguk meghatározó) entitásokat, így az állami berendezkedésben inherens háborús okokat nem tudta – esetleg nem is akarta – megváltoztatni. Márpedig a támadó háború okai és döntése mindig belpolitikai. A „liberális béke” elmélete az a megfigyelés és ebből következő elméleti tétel, hogy a liberális elvek alapján berendezkedett, demokratikus államok nem viselnek egymás ellen háborút, ezért az örök béke megteremtésének egyetlen módja a demokráciák világméretű elterjesztése. A „liberális béke” alaptézise és filozófiai kifejtése Kanttól származik, aki „az Örök Béke első definitív cikkelyeként” azt a követelményt fogalmazta meg, hogy „a polgári alkotmány minden államban köztársasági legyen”. Mert „[o]ly esetben, amikor az állampolgárok hozzájárulása szükséges annak eldöntéséhez, hogy «legyen-e háború, vagy sem» – s a köztársasági alkotmány szerint ez nem is történhetik másképp – úgy mi sem természetesebb, mint az, hogy: nagyon is meggondolják magukat, vajjon ily fájdalmas játékba belekezdjenek-e? Annál is inkább, mert a háború minden sanyarúságát maguknak kell viselniök. Így: maguknak kell harcolniok; a háború költségeit saját vagyonukból kell előteremteniök; a pusztulást, amit a háború okoz, nekik kell helyreállítaniok; s végül a bajok betetőzésekképp, a békét magát is megkeserítő – és az új háborúk miatt soha meg nem szűnő – adósságok törlesztését is magukra kell vállalniok.”^[120] Persze sok olyan eset van, amikor a „szabad polgárok” a háború mellett döntenek, de ezt valóban csökkentik a széles(ebb) érdekképviseletet biztosító mechanizmusok (képviseleti demokrácia, szólásszabadság), a békét, a kereskedelmet és a fogyasztást helyeslő liberális ideológiák, és a más liberális (demokratikus) államok felé irányuló rokonszenv.^[121] A liberalizmus mindenesetre „békésen hódító” ideológia, mint a kereszténység, amely mindenáron terjeszkedni akar – ha lehet békésen, de Owen megfigyelései szerint a liberális államok a nem-liberálisakkal szemben igen agresszívan tudnak viselkedni.^[122]

További, a hadviselést befolyásoló tényezők származnak abból, hogy a mai nyugati demokráciák legfeljebb közvetett módon (azaz sorozott hadseregek nélkül), és komolyabb (a fogyasztói társadalom működését veszélyeztető) anyagi terhek nélkül szeretnek háborúzni.^[123] Ennek a furcsa jelenségnek, a „virtuális háborúnak”, több oka és két furcsa következménye van. Az okokkal, a demokrácia működésével, a fogyasztói társadalom hatásával az értékekre, és a tömegmédiá hatásával, már csak a terjedelmi korlátok miatt is, nem foglalkozom ebben a dolgozatban. A következmények: a minimális áldozattal járó, csúcstechnológiát használó „humánus hadviselés”, mint a korabeli jus in bello gyakorlata; és az áldozatok helyett és érdekében cselekvő demokrácia-párti beavatkozás, mint új, a gyakorlatba átvitt jus ad bellum.^[124]

Az ENSZ, mint világszervezet logikájához természetes módon hozzátartozik, hogy a Föld minden állama és népe előtt nyitott – ellentétben elődjével, a Népszövetséggel. Ez is egyfajta liberalizmust testesít meg, a liberalizmus toleráns, pluralisztikus elveit kiterjesztve a nemzetközi szférára. Ez a liberalizmus ugyancsak összhangban van a (klasszikus) nemzetközi jog alapvetően eljárási jellegével, miközben bízik abban, hogy az államok szabad belátásukból átveszik a demokratikus államberendezkedést, és végső soron létrehozzák a

világképét (Charta-liberalizmus).[125] A „liberális béke” harciasabb propagátorai viszont egyéni szinten értelmezik a liberalizmust, azaz a polgári-politikai emberi jogok, a demokrácia és a piacgazdaság világméretű elterjesztéséért a szuverenitást nem az állam, hanem a „nép” jogává alakítják (nem-pluralisztikus liberalizmus), és állítják, hogy azok az államok, amelyek nem adják meg polgáraik számára a demokratikus államberendezkedést, saját népük szuverenitását megsértik: ilyenkor a nemzetközi közösség joga (esetleg kötelessége) a beavatkozás.[126] A létrehozandó világrend mindkét esetben egy individuális társadalom-berendezkedés lenne, amely az egyéni érdekek alapvető volta és a közösség hiánya miatt legfeljebb az egyéni bűnözés számára nyújtana teret, de a háborút megszüntetné; a „nem-pluralisztikus liberalizmus” viszont ezt kötelezően, és gyakorlatilag a kulturális különbségekre való tekintet nélkül tenné.

A nem-pluralisztikus liberalizmus egyesíti az önrendelkezés jogát (mint jog a demokráciára) a demokráciához való joggal és az emberi jogokkal; és ezek világméretű elterjesztése érdekében szabadabbá teszi a háborúindítást – ezáltal semmibe veszi az állami szuverenitást. Az állam viszont, legalább formális szuverenitás nélkül, teljesen megszűnik állam lenni, és egy olyan világrendnek adja át a helyét, ahol az egyén és a globális szint között nincs e kettőtől független hatalommal felruházott szereplő – nincs politikai közösség.

Az emberek mint egyének részvétele a politikai térben, és nem mint egy közösség tagjai, annak a veszélyét hordozza magában, hogy a politikai tér elveszíti értelmét – ha csak mint egyének vesznek részt a közügyekben, miért érintik őket azok a közügyek? Mi az összetartó ereje ennek a térnek, hiszen az érdekek az embereket csak pillanatnyilag egyesítik, és amennyire egy érdek mellett egyesíti, más érdekek szerint megosztja őket?[127] Az emberi egyéniség képzeletere viszont nem tűr el olyan eszményt, amiért magát fel kéne áldoznia: az egyetlen nagyobb egység maga az „emberiség”, ami itt nem jelent mást, mint mindenkinek megadni az önérdék szerint való cselekvés lehetőségét.[128] A közösséghez való, az életnél is fontosabb kötődés hiánya teszi a liberális világszemléletet alkalmassá az „örök béke” megvalósítására: míg a hasonló személyes etikájú vallások és kultúrák ismernek a békénél és gazdagságnál magasabb értékeket is, amelyekért az embernek „érdemes magát feláldozni” (haza, Isten, stb.), a liberális etika nem ismer ilyet. A liberális világképben az egyetlen magasabb érték az „emberiség” – ez viszont egy meghatározhatatlanul üres eszmény: „Manapság a politika színpadának valamennyi szereplője az emberiségre hivatkozik. Valamennyien az «emberiség nevében» cselekszünk, s az emberiség szolgálatában sok különböző dolgot teszünk. Eközben az «emberiség» egészen eltérő értelmezéseit tarthatjuk szem előtt, s végeredményben az «emberiség» három értelmezése még egybe is olvadhat.”[129] Az emberi jogokon alapuló örök béke eszméje tehát a politikum nélküli világ eszméje, legalább is mind Carl Schmitt, mind Pierre Manent fogalmai szerint.[130] Ebben a világban gyakorlatilag édesmindegy lenne, hogy csak egy (világ)állam létezik, vagy ugyanannyi (vagy több), mint ma, mivel az állam(ok) csak igazgatási és szakpolitikai kérdésekben dönthetnének.

Az Egyesült Államok tehát, mint a „liberális béke” fő propagátora, azért háborúzik, hogy ne legyen több háború (mint már, ideológiák által vezetve, annyian, annyiszor a történelem során), viszont tudnia kell, hogy a megvalósult „liberális béke” saját szuverén államiságát is lerombolná. Efölött úgy siklik el, hogy feltételezi, hogy a békés és liberális „új világ” mögé sorakozna fel. „[E szerint] az európaiakat nagyobb kötelezettségvállalásra buzdítják a szövetségen belül, anélkül azonban, hogy bármilyen beleszólást adnának nekik a koalíciós stratégia formálásába vagy a hadműveletek vezetésébe. Ebben a sémában a szövetségnek csupán egy valódi szereplője van, ez pedig az Egyesült Államok, amely kiterjeszti védelmét, és ezért cserébe azt várja az európaiaktól, hogy «viseljék ezt el és fogják be a szájukat», vásároljanak amerikai fegyvereket, és úgy táncoljanak, ahogy Amerika füttyül. (...) Mivel

azonban ez a perspektíva a valóságra épül, (...) ez az «Amerika vezette NATO» paradigma gyakran felbukkan az Egyesült Államok politikai gondolkodásában, legalább is a törvényhozás szintjén”[131]

A politika nélküli világ megteremtésének politikája természetesen szintén politika, csak kissé eszkatologikus színezetű. „[Ú]gy teszünk, minthogyha a bűnözők megbüntetése után mindjárt be is köszöntene a béke. Ez a feltételezés azonban vagy tautologikus vagy eszkatologikus. Tautologikus, amennyiben gondolatban minden zavarkeltő tényezőt eltüntetünk: akkor persze automatikusan be kell állnia a békének és a nyugalomnak. (Csak éppen azokról az újabb zavarkeltő tényezőkről feledkezünk meg, amelyek nyilvánvalóan színre fognak lépni.) Eszkatologikus, amennyiben azt tételezzük, hogy megjött az «idők vége», s hogy egy «végső harc» után élvezni fogjuk a béke aranygyümölcsseit. Vagyis megelőlegezzük az «idők végét», megelőlegezzük a jövőendő békét, és úgy teszünk, mintha már itt volna.”[132]

A demokrácia-párti beavatkozás itt közvetlenül összeér a „régí” igazságos háború-elméletekkel: egy abszolút cél, az „örök béke” érdekében bárhol, bárki (aki megfelelő hatalommal rendelkezik) beavatkozhat olyan emberek „üdvéért”, akik ezt nem kérték és talán nincs is rá igényük. Ezzel a szemlélettel John Stuart Mill gondolatait szokás szembeállítani, aki szerint bármely nép csak akkor tud mit kezdeni a szabadsággal, ha maga vívta azt ki magának.[133] Gondolatainak aktualitását úgy tűnik, a jelenlegi iraki helyzet igazolja.

2.3. „Humánus hadviselés”: a jelenkori jus in bello gyakorlata

Ez a fejezet tulajdonképpen a harmadik rész logikájába illene bele, de mivel közvetlen hatása van a terrorizmus kifejlődésére, ezért itt tárgyalom.

Mivel a nyugati demokráciák nem engedik meg saját katonáik feláldozását (még önkéntes katonáikét sem!), ha nem létfontosságú konfliktusról van szó, és mivel a média folyamatos figyelme és jelenléte miatt a jus in bellora is fokozottan kell figyelniük a katonáknak, ezért egy humanitárius beavatkozást végrehajtó hadseregnek három, egymásnak ellentmondó célt kell egyszerre teljesítenie. Ezek a célok az ellenség legyőzése, a saját erők sértetlenségének megőrzése, és a civil áldozatok elkerülése.

Bár ezek a célok természetesen eddig is léteztek, a haditechnika, pontosabban a precíziós lőszerke létezése mindhárom cél egyidejű és tökéletes megvalósításának ígéretét hordozza magában. A távirányított lőszerke (irányított bombák, cirkálórakéták, stb.) és a precíziós célzást lehetővé tevő, gyakorlatilag elháríthatatlan információszerzési módszerek (műholdas információszerzés, pilóta nélküli felderítőgépek, stb.) együtt – a hibamentes működést feltételezve – Isteni hatalmat ad azt használó fél kezébe, mindentudást és mindenhatóságot, élet és halál feletti uralmat, gyakorlatilag egyes emberekre lebontva. Ezt a képet tovább erősítik a támadó repülőgépek által keltett szimbolikus asszociációk, a hangsebesség körül, csöves légvédelmi eszközök által elérhetetlen magasságban támadó repülőgépek bombái és a „tüzes Istennyila” archetipikus képe közötti hasonlóság, a mennydörgés és a repülőgépzúgás közötti összetéveszthetőségig terjedve. Az Egyesült Államok gyakorlatilag minden háborúja elején megpróbálja vezető személyek feltételezett tartózkodási helyei ellen használni precíziós támadó képességeit, ami megint csak a „gonosz megbüntetésének/ megsemmisítésének” csodás, deus ex machina (szó szoros értelmében!) képét erősíti. Az ellenség által befolyásolhatatlan hatalom, a morális indokok, és az ezekből fakadó hadviselési önmérséklet valóban kvázi-Isteni magasságokba emeli a „humánus háború” végrehajtóit.

Szekulárisabb szemszögből nézve, a sikeres precíziós hadviselés a háború „nemzetközi rendfenntartó eszközzé” való átalakításának csúcspontja: csak a „bűnös” ellenséges vezért, a nemzetközi krízis valódi felelősét veszi célba, és ideális esetben egyetlen „ártatlan” állampolgár sem sérül meg. A háború kollektív vállalkozásból, a nemzeti egység végső demonstrációjából átalakul vadászgépek által végrehajtott rendőri akcióvá, amely megcáfolja

Walzer érvét a háború súlyosságáról: „az erőt nem lehet úgy használni nemzetek között, ahogy személyek között gyakran lehet, azaz anélkül, hogy [mások] élet[é]t veszélyeztetnénk.”[134]. Egyben a liberális világkép apoteózisa lenne ez a fajta konfliktus, ahol minden személyt mint egyént, bűnössége vagy ártatlansága (tehát jogi kritériumok) alapján, és nem mint a nemzet (vallás, stb.) egy tagját, magát többé vagy kevésbé önkéntesen feláldozó személyt (tehát politikai kritériumok mentén) ítélik meg.

A baj csupán az, hogy – *errare humanum est* – a digitális információszerzésnek is vannak határai, és az akciók végrehajtásába hibák csúsznak. Ez lerontja a „humánus hadviselés” morális oldalát, mert a propagált tökéletesség sem a „bűnösök” biztos elérése, sem az „ártatlanok” biztos védelme terén nem érvényesül. Tovább ront a megvalósuláson, hogy a három cél végső soron egymásnak ellentmond: a civileket nem veszélyeztető precíz célzáshoz a pilótáknak alacsonyan kell repülni, ami számukra veszélyes; ha magasan repülnek, és fokozottan figyelnek a civilek sértetlenségére, az a szóba jöhető célpontok számát csökkenti drasztikusan; a biztonságos magasságból, sok célpontra irányuló támadás pedig szükségképpen okoz károkat civileknek is.[135] Ebből a háromszögből, szükségképpen, a politikai és a katonai oldal kerül ki győztesen a morális kárára: egyetlen hadviselő fél sem engedheti meg magának a győzelem nélkül való visszavonulást, ha ezt nem a katonai szükségszerűség diktálja; a hadsereg pedig érthetően többre becsüli saját emberei életét ismeretlen és névtelen „civilekénél”. A hibák, a „kompromisszumos humanizmus”, és nem általánosan elismert (nem jogi) *jus ad bellum* együtt az Egyesült Államokat a képmutató zsarnok szerepébe helyezi, ami tulajdonképpen ellentétes az Egyesült Államok minden szándékával. A nem elismert morális indok és a frontálisan legyőzhetetlen erő hasonló válaszlépést gerjesztett azoktól, akik egyáltalán nem ismerik el a nyugati államok erkölcsi-ideológiai érveit: a terrorizmust.

2.4 A *jus in bello* visszahatása a *jus ad bellumra*: partizánháború és terrorizmus

Az egyéniség elterjedését mutatja két hasonló hadviselési forma: a partizán és a terrorista. Mindkettő nem-állami szereplő; egyiknek sincs hadviselési legitimitása semmilyen régi elmélet szerint – mindkettő magának adományozza ezt a legitimitást, amelyet a nemzetközi jog a partizán esetében elismer, a terrorista esetében nem.

A partizánháború két fő jellemzőben tér el a hagyományos háborútól: 1) a partizán független bármilyen főhatalomtól, akkor jön létre, ha az állam már letette a fegyvert: a partizán-harcmodor szerint harcoló hivatásos katona lehet mélységi felderítő, kommandós, deszantos, kém, (partizán-)vadász, portyázó vagy más egységtípus tagja, de semmiképpen sem partizán. Ha a partizán összevész és kilép partizán csoportjából, esetleg új partizánosztatot alapít, ez státuszán nem változtat; míg egy „alternatív állami hadsereg” alapítása nyilvánvalóan nonszensz. A partizán tehát jogot formál arra, hogy kilépjen az állam által elfogadott (és polgárait nézve kötelezővé nyilvánított) fegyverszüneti vagy békemegállapodáson, és „saját kezébe vegye a haza védelmét”. [136] 2) A partizán, miközben elismeri és betartja a *jus in bello*-t, egyszerre próbál hadviselő és civil lenni: tudatosan pajzsként és túszként használja saját megszállott népét, akiktől függ nem csak ellátása és támogatása, hanem védelme terén is függ; addig nem lehet megállítani, amíg a megszállók betartják a *jus in bello*-t. A partizán tehát tudatosan és kétszínűen provokálja a megszállókat, és erre a gyöngeségéből fakadó szükségszerűség eszméjéből keres igazolást; támogatottsága (és győzelmi esélyei) aszerint növekednek, minél kevésbé tartja be ellensége a hadijogot. [137] Ennek megfelelően, a sikeres partizánellenes hadműveletek (tulajdonképpen egyben politikai műveletek) vidéki-paraszti háttorságuktól fosztják meg a partizánokat – politikai rendezéssel, földosztással, jutalmakkal, amnesztiával, esetleg jóléti növekedést eredményező áttelepítéssel – miközben katonailag csak kicsi, magasan képzett, fegyelmezett, harcmodorukat tekintve „ellen-partizánoknak” nevezhető egységeket vetettek be ellenük. [138]

Ha a partizán ellen megkülönböztetés nélkül próbálnak harcolni, és a partizán megfelelő politikai támogatással rendelkezik, a gerillaháború könnyen és gyorsan átalakulhat totális népfelkeléssé, ahol gyakorlatilag minden ellenséges civil egyben hadviselő.[139] Egy ilyen háború katonai eszközökkel megnyerhetetlen, legfeljebb népiertással vagy elűzéssel fejezhető be; mondhatjuk, a háború mint politikai eszköz itt alkalmazhatatlan, a rendezés lehetősége visszatér politikai szintre.

A terrorista ezzel szemben már nem csak saját oldalán, de az ellenség oldalán is megszünteti a hadviselő—nem hadviselő különbséget. A terrorizmus nemzetközi jogi definíciójában, akárcsak az agresszióében, sohasem sikerült megegyezni az államoknak; a terrort, kétszáz éves története során,[140] összekötötték állami cselekedetekkel csakúgy, mint államellenesekkel, célpontjai között éppúgy voltak gondosan kiválasztott magas tisztségviselők, ahogy véletlenszerűen célpontnak kitűzött névtelen átlagemberek csoportjai.

A terrorizmus valójában harcmodor, melynek lényege a korlátlan félelemkeltés. A terrorista véletlenszerű, a bűnösséget nélkülöző (vagy egész népekre, társadalmi csoportokra válogatás nélkül kiterjesztő) célpontválasztásának célja teljes társadalmi rendszerek destabilizálása; vagy fordítva, társadalmi támogatottság nélküli rezsimek fenntartása. Az állami terror, ha még alatta marad a népiertás mércéjének, nemzetközi jogilag ma is belügynek számít, ezért továbbiakban csak az államellenes terrorról írok. Ennek történelmileg is kétféle módszere volt, melyet Walzer után nevezhetünk „régí” és „új” terrorizmusnak – hozzátevé a Walzer által 1977-ben még nem ismert „legújabb” formáját, melyet az iszlám szélsőségesek testesítenek meg. Walzer két korszaka a második világháború előtti („régí”) és utáni („új”) terrorizmusokat különbözteti meg, a fordulópontnak pedig a második világháborús terrorbombázásokat tekinti, mint olyan, végül minden hadviselő által elfogadott erőszakos módszert, mely megkülönböztetés nélkül ölt, és melyet nem-állami csoportok a háború után le tudtak utánozni.[141] A régi, ókori gyökerekig visszamenő terrorizmus célpontjai kizárólag állami tisztségviselők voltak, a félelemkeltés céltáblája pedig az állam vagy az uralkodó elit volt.[142] A terrorista így a „magányos hős” vagy akár a „mártír” képében tetszeleghetett, morális bűne is tulajdonképpen csak az önbíráskodás volt; másfelől persze célja volt a teljes állami és esetleg szociális rendszer összedöntése.[143] A terrorista így alapvetően nem „erkölcs nélküli”, hanem „jog nélküli” személy: a létező (jogi) normák tagadásával a természeti állapotba helyezi vissza magát, a fennálló rend erőszakos „kritikájáért”. [144] A terrorizmus egymást követő „hullámai”[145] során a magas állami tisztségviselők szűk célponti köre fokozatosan kiterjedt a rendőrségre és alacsonyabb tisztségviselőkre, a megszálló vagy telepes idegen csoporton belül bárkire, majd a hatvanas évektől az ellenségen belül bárkire. A terrorizmus tehát „régí” formájában a forradalom „megspórolásának” módja volt, olyan erőszakos politikai stratégia, melynek célja tömegtámogatás nélkül rendszerváltozás létrehozása.[146] A terrorista az elfogását követő bírósági tárgyalást és „mártírhalálát” propagandacélokra próbálta felhasználni, egyebek között kivégzőit meggyőzni igazáról, „őknek” csak az uralkodó elitet tekintette. „Új” formája már sokkal élesebb határokat vont a „mi” és az „ők” közé, és politikai céljaik érdekében képesek voltak „totális magánháborút” indítani az „ők” ellen.[147] Ha a „régí” terrorizmus a forradalom „olcsó helyetteseként” szolgált, az „új” a partizánháborút helyettesítette hasonló módon. A terrorizmus propaganda-eszköztára itt már nélkülözi a meggyőzési elemeket: az ellenséget már csak megfélemlíteni kívánja.

A kilencvenes évektől jelentkező negyedik hullám már nem követi egyik stratégiát sem: totálisan megkülönböztetés nélkül öl, politikai programja nincs vagy nagyon homályos és változó, sőt, az öngyilkos merénylő, mint fegyver, bevetése minden politikai cél megvetéséről szól. Az öngyilkos merénylő a küzdelmet a politikai szintről a transzcendens szintre viszi át, ami túl van a racionális célokon, az elbíráhatóságon, sőt a győzelmen is: mivel a harcos előbb pusztítja el magát, mint ellenségeit, kifejezi azt is, hogy az ellenség halála fontosabb saját

győzelménél (amihez életben kéne maradnia). Ugyancsak ez az első alkalom, hogy a terrorista és célpontja különböző kultúrkörökből származnak: ez a „konfliktus” valódi, politikai azonosítását is felettébb nehezíti (tekintettel az iszlám transzcendens és a nyugat szekuláris világképére). Ez a terrorizmus már nem abban az értelemben vív totális háborút, hogy a politikai célokat elválaszthatatlanul összeköti a háború eszközével; hanem a háborút a politikai cél helyére rendeli.[148]

Én mégis amellett érvelnék, hogy a terrorizmus működési mintázata tükrözi a „humánus háborúk” logikáját, ahogy az „új” terrorizmus a második világháborús hadviselők logikáját. Mindkét harcforma egy megfellebbezhetetlen és megfelelően üres (konkrét, [kvázi-]politikai célokkal való megtöltésre alkalmas) morális felsőbbbségre hivatkozik a harchoz: „Istenre”, illetve az „emberiségre”. Mindkét harcforma úgy támad, hogy effektíve lehetetlenné teszi a védekezést: a „humánus hadviselés” a technika, a terrorizmus az információhiány révén. Ezáltal mindkét harcmódor „Isteni” – avagy „ördögi” – kvalitásokra tesz szert, melyet sem katonai módszerekkel (fizikailag), sem politikai módszerekkel (ellenérvekkel) nem lehet elhárítani – mindkét hadviselési forma elveti a jogot egy erkölcsi alapozású „természeti állapot” kedvéért. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy morálisan is egyenértékű lenne a két hadviselési módszer: míg a „humánus hadviselés” lehetőleg tiszteli az ellenség életét is, és megkülönböztet hadviselőket és nem-hadviselőket között, a terrorizmus nem ismer semmiféle tiszteletet vagy megkülönböztetést. De jelenti azt, hogy a terroristák is kvázi-politikai célokért küzdenek (legalább is annyira, mint a „humanitárius beavatkozók”) – saját vallási-holisztikus világképük megőrzéséért, és nem „magánhóbortból” vagy „őrültségből”. [149]

Minden típusára jellemző viszont, hogy a terrorizmus – egyfelől mivel elitista felépítése ellenére mindig népi érdekek képviselőinek vallotta magát, másfelől mivel másodlagos célpontjai (akikben rettegést próbál kelteni) sokkalta többen vannak, mint elsődleges célpontjai (akiket fizikailag támad) – két szinten zajló küzdelmet vitt végbe: erőszakos cselekményeket az utcán, és propagandaháborút a képernyőkön vagy a tárgyalóteremben. A modern tömegmédiát a terrorista szervezetek számára létfontosságú; létrejötté egybeesik az alfabetizmus (és az újságolvasás) elterjedésével.[150] Ebben is eltér a partizánmozgalmaktól, akiknek nem kell széleskörű propaganda: tevékenységüket széles körben eleve elfogadott értékekkel igazolják, mint a nemzeti függetlenség.

III. A politikai és a normatív eszmék összehangolásának kísérletei

A mai, a Nyugat által indított háborúk az „emberiség” eszméjéért folynak, vagy ennek valamelyik változatáért: az emberi jogokért, mint jog az élethez vagy jog a demokráciához; az emberek politikai egyenlőségéért, egy békés és igazságos világ megteremtéséért. Vagyis csupa olyan eszméért, ami tulajdonképpen kizárja a háborút, mert egy végső soron politikamentes világ felé viszi az embereket. Ennek eredményeképpen a mai háborúk vagy „céltalanok” – nem rendelkeznek valódi politikai céllal; vagy „álcázottak” – tradicionális (hatalmi vagy ideológiai) politikai célokat valósítanak meg.

Az első típusra jó példa a humanitárius intervenció, amelynek egyetlen célja a béke, de nem tudja, hogy milyen békét akar. A második típusra példák a részben hagyományos biztonsági-önvédelmi céllal, részben a demokrácia és az emberi jogok elterjesztéséért vívott harcok. Ezt a kettőt fogom jelenleg áttekinteni.

3.1 A nemzetközi jog kiterjesztésének kísérlete az erkölcs irányában: a humanitárius intervenció

A humanitárius intervenció pontosan azt a kísérletet jelzi, amelynek során a népiirtás vagy más, tömeges emberiesség elleni bűncselekmények által fenyegetett népesség iránti beavatkozás erkölcsi kötelességét nemzetközi joggá, tehát formális és általánosan elfogadott eljárássá próbálják alakítani. A humanitárius intervenció a világállam „decentralizált minimál-

programja”: csak a legkirívóbb emberi jogi jogsértéseket torolja meg, és megengedi az egyes államok központi beleegyezés (ENSZ BT, Világkormány, stb.) nélkül indított akcióit, a beavatkozást egyéni elbírálás és akcióképesség kérdéseként téve föl.

A humanitárius intervenció fogalmát egyes szerzők az ókorig vezetik vissza, ezen a néven pedig a XIX. században több konfliktust is indítottak,[151] én mégis amellett érvelnék, hogy a legelső valóban annak nevezhető humanitárius intervenció az Északi-Iraki beavatkozás volt. Humanitárius intervenció alatt olyan konfliktust értek, melyet kizárólag azért indítottak, hogy egy népirtás vagy emberiség elleni bűncselekmények által fenyegetett népcsoportot ettől megmentsenek, mégpedig amiatt, mert a háborúindítók elfogadják minden nép jogát a békés és biztonságos életre, és nagyjából függetlenül indítják a politikai, kulturális és gazdasági hasznoktól. Ez a humanitárius intervenciót szándék kérdésévé teszi, ami nemzetközi viszonyok esetén különösen kérdéses, de csak ez teszi a fogalmat használhatóvá, azáltal, hogy elválasztja a felszabadító jelszavakkal indított, de politikai célú harcoktól.

Ennek a definíciónak az alapján a huszadik század második feléig nem beszélhetünk humanitárius intervencióról, mivel minden ilyen néven indított háború, ha el is tekintünk a politikai motívumokról, etnocentrikusnak nevezhető: csak a saját normáért, a „civilizált” és (kulturálisan) rokon népekért, vallásukért indították. Ez nyilvánvalóvá válik a XIX. századi „humanitárius beavatkozások” vizsgálatok, melyek kivétel nélkül az Ottomán Birodalom ellen irányultak, az ottani keresztények védelmében.[152]

A humanitárius beavatkozások „könnyebbik fajtája”, amikor egy népet csak saját vezetőinek féktelen brutalitása alól kell felszabadítani (Irak 1991-92, Banglades 1971, Uganda 1979); ilyenkor a sikeres akció utáni „mit tegyünk most?”-kérdésre adja magát a „rendezzünk demokratikus választásokat”-válasz. Nem csak a demokratikus választások igazságossága miatt, hanem azért is, mert ezzel a beavatkozók/ megszállók demonstrálják, hogy politikailag nem tudnak és nem is akarnak semmit sem kezdeni a megszállt területtel. A „nehezebb fajta”, de gyakoribb humanitárius beavatkozásra (Ruanda 1994, Bosznia 1992-95, Koszovó 1999) akkor kerül sor, ha két népcsoport kezdi el egymást irtani; ilyenkor a „béketeremtés” azonnal felveti a „milyen béke?” kérdését – mely ilyenkor minimum az egyik félre biztos, hogy ráerőltetett lesz; miközben a békére kényszerített csoportok lehet, hogy szívesebben háborúznának.[153] „Csapataink ott állomásoznak Boszniában és Koszovóban, bizonyára még hosszú ideig ott maradnak, de hogy mi a teendőjük, azt igazában véve senki sem tudja.”[154] . A politikai és humanitárius szempontok összemosása nem ott veszélyes, ahol a beavatkozó – amellett, hogy megakadályoz egy népirtást – politikai haszonra is szert tesz: ez véleményem szerint elkerülhetetlen. Úgy gondolom, az sem veszélyes a nemzetközi (jog)rendre, hogy a humanitárius intervenciót ürügyként használják fel kizárólag politikai szándékú támadásokra. Erre a népirtás vagy tömeges és súlyos emberi jogi jogsértések definíciójának tágassága vagy bizonytalansága nem ad okot; ürügyként pedig, mint azt manapság is látjuk, egy bármilyen szűk önvédelmi jogkör is használható, hiszen értelmezésekkel bármilyen jogi szöveg tágítható. Másfelől, bár népirtás esetén a beavatkozás erkölcsileg nem jog, hanem kötelesség kérdése, ez viszont politikailag csak részben elég a beavatkozás kikényszerítésére – ott, ahol a beavatkozóknak politikai érdeke (is) fűződik hozzá. Ez a politikai érdek viszont gyakran belpolitikai: az „egész világ sorsáért felelős államférfi” képének a bemutatását szolgálja.

3.2 A hatalmi-politikai célú beavatkozások és az „igazságos háborúhoz” való visszatérés

A politikai céllal rendelkező háborúk – mivel ma már sem a jog, sem az erkölcs nem engedi a szabadjára engedett hatalmi politizálást – „takaró ideológiája”, valamilyen igen hiteltelen nemzetközi jogi igazolás mellett, a már tárgyalt általánosan, de legalább is az adott állam választópolgárai által elfogadott ideológiák. Egy ideológia mentén elvetni (avagy „újrafogalmazni”) a nemzetközi jogot, hozzátartozik a nemzetközi jog fejlődési logikájához.[155] Ha azonban ez az ideológia saját magának megfellebbezhetetlen erkölcsi

felsőbbrendűséget tulajdonít, és egyben korlátlan erőszakos beavatkozási jogot más államokba, ez már nem a jog továbbfejlesztése, hanem az azzal való leszámolás. „[A] «kötelesek vagyunk beavatkozni» nyelvezete visszaállítja azt, amit a modern politikai filozófia első szerzői természeti állapotnak neveztek. A természeti állapotban mindenki jogosult arra, hogy a természeti törvény megsértését elbírálja és büntesse, ami a mindenkinek mindenki ellen viselt háborújához vezet. A humanitárius követelmény valóban létezik, de nem titkolhatjuk el magunk előtt, hogy saját logikája szerint szabadon engedve ez a követelmény a mindenkinek a mindenki ellen viselt háborúját jelenti.”[156] A természeti állapotban (egyéni) erkölcs van: jog nincs; csak erkölcs van. A nemzetközi jog elvetése egyben visszatérés az igazságos háború elméletéhez, méghozzá egy régebbi elméletéhez, ahol a „szent eszme” elterjesztése legitímálta a támadásokat bárki ellen – végső soron a hasonló ideológiájú, de „eretnekké vált” államok ellen is.

Ez a „hivatalos” új igazságos háború-elmélet átveszi a középkori elméletek egy abszolút, mindent legitímáló eszmét (az „emberiséget”)[157] a középpontba helyező vonásait: a szabad háborúindítást és az eszkatologikus jövőképet, miközben megtartja a modern igazságos háború-elméletek szekularizmusát, univerzalizását, és az emberi élet (lehetséges) maximális tiszteletét.[158]

3.3 A konfliktusszabályozó eszmék lehetséges fejlődési irányainak felvázolása a jelenkori konfliktusok jellemzői alapján

Dolgozatom végére kiderült, hogy a mai nemzetközi rendszer megváltoztatásának tervei mind egy nyugati eredetű (a világ többi részéhez képest valóban) „ideális világ” megteremtésére irányulnak, az individuális emberi jogok és a demokratikus normák elterjesztéséért, és tulajdonképpen a nemzetközi jog elterjedésének és az európai normák univerzálissá válásának lineáris hagyományait teljesítik be.[159] A világnak az ezt el nem fogadó része csak rejtőzködő, erkölcsileg és politikailag is illegitim módon harcolhat ez ellen.[160] Ezek a harcok (mármint az európai normák elterjesztéséért vívottak) ma erkölcsileg részben elismertek, jogilag egyáltalán nem. Ez egy bizonytalan, átmeneti állapot: egy annyira konszenzuális alapon működő normarendszer, mint a nemzetközi jog, nem tud bármilyen normatív hatást kifejteni erkölcsi alátámasztás nélkül.[161] A nemzetközi közösség előtt két út áll nyitva: vagy beilleszti az erőszakot engedélyező erkölcsi normákat a jogba, és enged az ENSZ Alapokmány abszolút szigorán; vagy elvet minden (erőszakot szabályozó) nemzetközi jogot, és visszatér az „igazságos háború” egy újrafogalmazott, politikai céljainak megfelelő elméletéhez.[162]

A múlthoz való „egyenes” visszatérés, egy teljesen értéksemleges, kizárólag eljárási nemzetközi joghoz való visszatérés útja már zárt. Ennek oka a két világháború által gerjesztett iszonyatos mértékű pusztítás és a nemzetközi kapcsolatok erkölcsi átstrukturálása iránti általános vágy. Ezek az értékek annyira beleivódtak a mai legerősebb, a nemzetközi jogot és politikát irányító országok közvéleményébe és politikai logikájába, hogy az erőszak teljes felszabadítása elképzelhetetlen.

A végső válasz nagyban fog függeni a kialakuló nemzetközi rendszertől. Ez ma egy különös, bizonytalan, a „kollektív biztonság” ellentmondásait tükröző rendszer, amelyben a legtöbb hatalom és a legtöbb teher egyaránt a majdnem hegemon Egyesült Államokra hárul. Bármely, nem közvetlenül a nemzeti érdekből következő beavatkozást csak ők tudnak, és ők akarnak végrehajtani. „Az Egyesült Államok (...) [ma] birodalmi kormányzati funkciók ellátója is. (...) A birodalmiság egyik jele, hogy elmosódik a határ a belső és külső között: az Egyesült Államoknak minden nem amerikai is potenciálisan a polgára, miközben az amerikai igazságszolgáltatás hallgatólag, de néha explicite is a földgolyó egészére terjed ki. Fontos itt megjegyezni, hogy az amerikai birodalom általában jóindulatú, és gyakran felvilágosult. Számos alkalommal érdemelte ki a «nagylelkű» jelzőt, és Nagy Sándor birodalmával együtt

az egyetlen, amelyről ez elmondható.”[163] A „külső” és „belső” egybecsúsítása véleményem szerint csak az egyetlen modern birodalomnál, az Egyesült Államoknál figyelhető meg, és nemcsak az országon belül, hanem az egész világban: az Egyesült Államok elnökválasztásáról például nehezen eldönthető, hogy bel- vagy világpolitikai esemény.[164] Ezek a kollektív biztonság „félutas”, a világállam és a nemzetállami rendszer közötti létének jellemzői.

Ez az instabil állapot feloldódhat egy újabb, alapvetően toleráns, terrorellenes központi koalícióban – bár erre az afganisztáni és különösen az iraki támadás óta kevés az esély. Ez a koalíció leginkább nem katonai, hanem titkosszolgálati összehangolást követelt volna, és fennállhatott volna a globális terrorveszély végéig, talán évtizedeknél is hosszabb ideig.[165] Az idő, a többség és a relatív békesség hatására akár még módosítani is tudta volna a nemzetközi jogot, az erőszak szabadabb felhasználása irányába.

Ami manapság valószínűbb, hogy a „terrorellenes háborúval” visszatér a háborúk kora, és a nemzetközi jog által korlátozott (?) erőszakot felváltja a terrorellenség ideológiája által a humanitárius erkölcs medrébe terelt erőszak. A nemzetközi rendszer visszatérne az ősi birodalom-periféria modellhez, ahol a birodalom az Egyesült Államok, és többé-kevésbé lelkes szövetségei lennének, a periféria pedig az Egyesült Államok által járőrözött „többi”. A nemzeti biztonság szempontjai, párosulva a demokrácia és az emberi jogok iránti (látszólagos?) elkötelezettségnek, ideológiai biankó csekket adhat az erőszaknak, miközben természetesen ezeket az eszméket le is járhatja. Erre utal, hogy a legutóbbi három, az Egyesült Államok által vívott fegyveres konfliktus (Koszovó, Afganisztán, Irak) közül kifejezetten egyet sem engedélyezett a Biztonsági Tanács, és kettőt nemzetközi jogilag egyáltalán nem indokolt.[166]

A bekövetkező világállapot egy időben és térben folyamatos és a fejlett világban csak enyhén érezhető, ideológiai alapú totális háború lenne (mivel a terror egyszerre lehet jelen mindenhol és bármely időben), amelyben az erőszakot csakis a propagált erkölcsi értékek fékeznek valamennyire – egy valóságos modern keresztes háború.[167] Ez a háború újra totális lenne, ha a totális háborút Carl Schmitt szavai nyomán képzeljük el: „A totális háború megszünteti a hadviselők és nem-hadviselők különbségét és az ellenségesség folyamányaként a katonai háború mellett ismeri a nem katonai háborút (gazdasági háborút, propagandaháborút és így tovább) is.”[168] A terrorizmus elleni totális háború a terroristák oldalán természetesen semmiféle megkülönböztetést nem ismer, sem célpontok, sem harcmodorok között, számukra a háború életmód. Az Egyesült Államok oldalán a háború természetesen ismeri a humanitárius jog megkülönböztetéseit, amennyire azok terroristák esetén léteznek (ld. a megfelelő fejezetnél), de hajlandó azokat sutba dobni, ha akadályozzák háborús (információszerzési) céljaiban – különösen a foglyokkal való bánásmód terén. Totális lenne az Egyesült Államok terrorellenes háborúja abból a szempontból is, hogy a „humánus háború” célja politikai gondolkodásmód, tehát emberi gondolatok megváltoztatása, módszerei között pedig hangsúlyos a propaganda és a gazdasági segítségnyújtás.

Ennek a scenáriónak a legerősebb akadály a csupán az Egyesült Államok relatív erőtlensége – de ez csak hosszas küzdelemsorozatok után fog kiderülni.

Felhasznált irodalom

1. Az ENSZ Alapokmánya: <http://www.menszt.hu/magyar/alapokm.htm>
2. A háború áldozatainak védelmére vonatkozóan Genfben 1949. augusztus 12-én kötött Egyezmények I. és II. kiegészítő Jegyzőkönyve (1977. június 8.) – 1989. évi 20. tvr.
3. Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya (1966. december 16.) – 1976. évi 8. tvr.
4. Gazdasági, Szociális és Kulturális Jogok Egyezségokmánya (1966. december 16.) – 1976. évi 9. tvr.

5. UNGA Res. 3314 (XXIX). On the Definition of Aggression: <http://jurist.law.pitt.edu/3314.htm>
6. Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata (1948 december 10.): <http://www.menszt.hu/magyar/emberiegyetemes.htm>
7. Barcelona Traction case, ICJ Reports, 1970.: <http://www.icj-cij.org/icjwww/idecisions/isummaries/ibtsuammary700205.htm>
8. Abiew, Francis Kofi: The Evolution of the Doctrine and Practice of Humanitarian Intervention, The Hague/ London/ Boston 1999.
9. Andor László – Tálás Péter – Valki László: Irak – háborúra ítélve, Budapest 2004.
10. Aznar-Gómez, Mariano J.: A Decade of Human Rights Protection by the UN Security Council: A Sketch of Deregulation? In: EJIL (2002), Vol. 13. No. 1.
11. Balogh András – Rostoványi Zsolt – Búr Gábor – Anderle Ádám: Nemzet és nacionalizmus: Ázsia, Afrika, Latin-Amerika, Budapest 2002.
12. Benvenisti, Eyal: The US and the Use of Force: Double-Edged Hegemony and the Management of Global Emergencies. In: EJIL (2004), Vol. 15. No. 4. pp. 677-700.
13. Ben-Yehuda, Nachman: Assassinations, Political. In: Encyclopedia of Violence Peace and Conflict (ed. Lester Kurtz) vol. 1, San Diego/ London/ Boston/ New York/ Sydney/ Tokyo/ Toronto 1999.
14. Chanteur, Janine: From War to Peace, Boulder – San Francisco – Oxford 1992.
15. Coker, Christopher: Humane Warfare, London/ New York 2001.
16. Crawford, James: The Right of Self-Determination in International Law: Its Development and Future. In: Peoples' Rights (ed. Philip Alston), New York 2001.
17. Csepeli György: Nemzet által homályosan, Budapest 1992.
18. Fischer, Markus: The Liberal Peace: Ethical, Historical, and Philosophical Aspects, BCSIA Discussion Paper 2000-07, Kennedy School of Government, Harvard University, April 2000. pp. 57-59. http://bcsia.ksg.harvard.edu/publication.cfm?ctype=paper&item_id=55
19. Fraser, John: The Chinese: portrait of a people, New York 1982.
20. Fullinwider, Robert K.: Understanding Terrorism. In: Problems of International Justice (ed. Steven Luper-Foy), Boulder/ London 1988.
21. Grotius, Hugo: A háború és béke jogáról I.-II., Budapest 1999.
22. Hallett, Brian: Just-War Criteria in: Encyclopedia of Violence, Peace and Conflict (ed. Lester Kurtz) vol. 2, San Diego/ London/ Boston/ New York/ Sydney/ Tokyo/ Toronto 1999.
23. Hampson, Françoise: Law and War. In: International Perspectives on the Yugoslav Conflict (ed. Alex Danchev et Thomas Halverston), London/ New York 1996.
24. Hart, Herbert Lionel Adolphus: The Concept of Law, Oxford 1963.
25. Heller Ágnes: Az igazságosságon túl, Budapest 1990.
26. Henderson, Errol A.: Ethnic Conflict and Cooperation. In: Encyclopedia of Violence, Peace and Conflict (ed. Lester Kurtz) vol. 1, San Diego/ London/ Boston/ New York/ Sydney/ Tokyo/ Toronto 1999.
27. Hobsbawm, Eric J.: A forradalmak kora (1789-1848), [város nélkül], Kossuth 1988.
28. Hobsbawm, Eric J.: A nacionalizmus kétszáz éve, [város nélkül], Maecenas 1997.
29. Ignatieff, Michael: Virtual War – Kosovo and beyond, London 2000.
30. Joes, Anthony James: Guerilla Warfare. In: Encyclopedia of Violence, Peace and Conflict (ed. Lester Kurtz) vol. 2, San Diego/ London/ Boston/ New York/ Sydney/ Tokyo/ Toronto 1999.
31. Johnson, James Turner: Can Modern War Be Just? New Haven/ London 1984.
32. Juhász József – Magyar István – Tálás Péter – Valki László: Koszovó: egy válság anatómiája, Budapest 2000.

33. Kant, Immanuel: Az örök béke (ford. Székács György), Budapest 1943.
34. Kissinger, Henry: Diplomácia, Budapest 1998.
35. Koskenniemi, Martti: The Gentle Civilizer of Nations: the rise and fall of international law, 1870-1960. Cambridge, 2002.
36. Koskenniemi, Martti: The Politics of International Law. In: EJIL (1990), Vol. 1. No. 1/2. pp. 4-32.
37. Koskenniemi, Martti: What is International Law for? In: International Law (ed. Malcolm D. Evans), New York 2003. pp. 89-114.
38. Lieven, Anatol: The Secret Policemen's Ball: The United States, Russia, and the International Order after 11 September. In: International Affairs (April 2002), Vol. 78. No. 2. pp. 245-259.
39. Manent, Pierre: Politikai filozófia felnőtteknek (ford. Kende Péter), Budapest 2001.
40. Mann, Golo: Németország története 1919-1945. Budapest 1997.
41. McNair, Brian: The Sociology of Journalism, London 1998.
42. Mégret, Frédéric: „War”? Legal Semantics and the Move to Violence. In: EJIL (2002), Vol. 13. No. 2. pp. 361-400.
43. Midgley, E. B. F.: The Natural Law Tradition and the Theory of International Relations, Barnes & Noble (város nélkül) 1975.
44. Neff, Stephen C.: A Short History of International Law. In: International Law (ed. Malcolm Evans), Oxford 2003, pp. 31-58.
45. Nguyen Quoc Dinh – Patrick Daillier – Alain Pellet: Droit international public, Paris 1994.
46. Nozick, Robert: Anarchy, State and Utopia, New York 1974.
47. Nye Jr., Joseph S.: The Decline of America's Soft Power. In: Foreign Affairs, Vol. 83. No. 3. (May/ June 2004)
48. O'Heffernan, Patrick: Mass Media and American Foreign Policy, Norwood 1991.
49. Owen IV, John M.: International Law and the „liberal peace”. In: Democratic Governance and International Law (ed. Gregory H. Fox et Brad R. Roth), Cambridge 2000.
50. Owen IV, John M.: Liberal Peace, Liberal War: American Politics and International Security, Ithaca/ London 1997.
51. Rapoport, David C.: Terrorism. In: Encyclopedia of Violence, Peace and Conflict (ed. Lester Kurtz), Vol. 3, San Diego/ London/ Boston/ New York/ Sydney/ Tokyo/ Toronto 1999.
52. Rawls, John: Az igazságosság elmélete, Budapest 1997.
53. Rengger, Nicholas: On the just war tradition in the twenty-first century. In: International Affairs (April 2002), Vol. 78. No. 2. pp. 353-363.
54. Reus-Smit, Christian: The Strange Death of Liberal International Theory. In: EJIL (2001), Vol. 12. No. 3. pp. 573-594.
55. Roberts, Adam: Communal Conflict as a Challenge to International Organizations. In: International Perspectives on the Yugoslav Conflict (ed. Alex Danchev et Thomas Halverston), London/ New York 1996.
56. Rosecrance, Richard: A New Concert of Powers. In: Foreign Affairs, Vol. 71, No. 2. (Spring 1992)
57. Schmitt, Carl: A politikai fogalma (ford. Cs. Kiss Lajos), Budapest 2002.
58. Scobbie, Iain: Some Common Heresies About International Law: Sundry Theoretical Perspectives. In: International Law (ed. Malcolm D. Evans), New York 2003. pp. 59-87.
59. Shaw, Malcolm N.: Nemzetközi jog, Budapest 2001.
60. Simpson, Gerry: Two Liberalisms, in: European Journal of International Law (továbbiakban: EJIL), Vol. 12. (2001), No. 3. pp. 537-572.

61. Slaughter, Anne-Marie: Government networks: the heart of the liberal democratic order. In: Democratic Governance and International Law (ed. Gregory H. Fox et Brad R. Roth), Cambridge 2000.
62. Stahn, Carsten: The Ambiguities of Security Council Resolution 1422 (2002). In: EJIL (2003), Vol. 14. No. 1. pp. 85-105.
63. Sucharov, Mira & Cha, Victor D.: Collective Security Systems. In: Encyclopedia of Violence, Peace and Conflict (ed. Lester Kurtz) vol. 1, San Diego/ London/ Boston/ New York/ Sydney/ Tokyo/ Toronto 1999.
64. Szabó Miklós: Állam, forradalom, erőszak. In: Államelmélet (előadások az államelmélet és az állambölcészlet körében; szerk. Takács Péter), Miskolc 1997.
65. Szilágyi Ákos: A háború privatizálása. In: Képtelen háború, Helikon-Korridor (város nélkül) 2004, pp. 107-167.
66. Szilágyi Ákos: Hazánk – a halál 1-2. in: 168 óra, XIII. évf. 43-44. szám, 2001. okt. 25. – nov. 1. pp. 22-23, ill. 36-37.
67. Walzer, Michael: Just and Unjust Wars, Basic Books (város nélkül) 1977.
68. Walzer, Michael: Terrorism: A Critique of Excuses. In: Problems of International Justice (ed. Steven Luper-Foy), Boulder/ London 1988.
69. Zawati, Hilmi M.: Is Jihad a Just War? War, Peace and Human Rights Under Islamic and Public International Law, Lampeter/ Queenton/ Lewiston 2001.

[1] A dolgozat lezárásának ideje: 2004. december 4.

[2] „Bízom abban, hogy mondhatjuk, ezen a sorsdöntő reggelen örökre véget vetettünk a háborúnak” David Lloyd George nyilatkozata 1918. nov. 11-én, idézi Henry Kissinger: Diplomácia, Budapest 1998, p. 213. Az első világháború tapasztalataiból származik a háború általános elítélése, és a kollektív biztonság elmélete is – mindkettő olyan eszme, amelyik alapvetően meghatározza a mai nagyhatalmak külpolitikáját.

[3] Christian Reus-Smit: The Strange Death of Liberal International Theory. In: European Journal of International Law (továbbiakban: EJIL), Vol. 12. (2001) No. 3. pp. 574-577. Ld. ott a politikum értelmezését mint az erkölcsi-ideológiai célok és a praktikus-hatalmi eszközök közötti interakció területe.

[4] Szabó Miklós: Állam, forradalom, erőszak. In: Államelmélet (előadások az államelmélet és az állambölcészlet körében; szerk. Takács Péter), Miskolc 1997, p. 269.

[5] Ez még a Szovjetunióra is igaz, melynek összeomlásához nagyban hozzájárult egy földrajzilag mégoly félreeső, de totális háború, mint az afganisztáni konfliktus.

[6] Henry Kissinger: i. m, p. 13.

[7] A római birodalom egyetlen önigazolása, Vergilius Aeneisének híres részlete („... ám a te mesterséged, római, az hogy uralkodj,/ el ne feledd – hogy békés törvényekkel igazgass,/ és kíméld, aki meghódolt, de leverd, aki lázad! [VI 851-853]) is csak az uralkodás igazságosságát teszi meg legitimáló kritériumnak, de a uralkodás okára nem ad választ.

[8] A Montesquieu-tól és Vattel-től (ebben a sorrendben) vett idézeteket értelmezi és kritizálja: Kissinger: i. m, p. 59.

[9] Richard Rosecrance: A New Concert of Powers in: Foreign Affairs, Vol. 71, No. 2. (Spring 1992), pp. 66-69. Nagyrészt Rosecrance-ra támaszkodom a nemzetközi rendszerek általános tipizálása során.

[10] „Csakhogy Richelieu akkor aratta legnagyobb sikereit, amikor még egyedül ő vetette el a középkor erkölcsi és vallási kötöttségeit. Richelieu követőinek szükségképpen már olyan helyzetben kellett folytatniuk a rendszer működtetését, amelyben a legtöbb állam ugyanilyen elméleti alapon próbált boldogulni. Ezáltal Franciaország elvesztette azt az előnyét, hogy ellenfelét erkölcsi gátlások kötik, mint Richelieu idejében II. Ferdinándot. Ha már minden állam azonos játékszabályok szerint játszott, sokkal nehezebb nyerni.” Kissinger: i. m, p. 57.

Később: „Bismarck ott hibázott, hogy olyan politikára ítélte az országát, melyet csak akkor lehetett volna végrehajtani, ha generációnként egy kiemelkedő államférfi születik. Ez ritkán adódik, és a császári Németország intézményei is ez ellen dolgoztak. Ebben az értelemben Bismarck nem csak országa sikereinek, hanem annak huszadik századi tragédiáinak magvait is elvetette.” Uo. p. 128. Ugyanezt lehetne írni Periklészről és politikájáról is.

[11] Pierre Manent utal itt Arnold Toynbee-re és Albert Thibaudet-re. Pierre Manent: Politikai filozófia felnőtteknek, Budapest 2001, pp. 83-84, 111.

[12] Paul Kennedy: The Rise and Fall of the Great Powers: Economic Change and Military Conflict from 1500 to 2000, London/ Sydney/ Wellington 1988, pp. xv-xvii.

[13] Hérakleitosz bolondnak nevezte azt, aki a háborút számúzni akarja a világból, mert ezzel a világot kormányzó alapdualitás egyik felét akarja elvenni; mint aki minden hideget számúzni akar a világból, és nem fogja fel, hogy sikere esetén elégne az egész világ. Janine Chanteur: From War to Peace, Boulder – San Francisco – Oxford 1992, p. 12.

[14] Az organikus állameszme gyakorlatáról: Manent: i. m, pp. 218-220.

[15] Stephen C. Neff: A Short History of International Law. In: International Law (ed. Malcolm Evans), Oxford 2003, pp. 35-36.

[16] Szt. Ágoston az állam jogosságát nagyon szűk térre szorította vissza, amikor egyetlen feladatául Isten Országának megteremtését ismerte el; az állam így célracionált eszköz lett volna, amit – ha Isteni célját nem teljesíti be – semmi sem különböztet meg a rablóbandától.

[17] Aquinoi Szt. Tamásra hivatkozik: E. B. F. Midgley: The Natural Law Tradition and the Theory of International Relations, Barnes & Noble (város nélkül) 1975, p. 43. Meglepően hasonló a helyzet a többi monoteista vallásnál: ld. a Talmud-idézetet: „Ha az ellenséged támad, kelj fel előbb és mérj csapást rá elsőnek” (Szanhedrin 72a, ill. Brochot 58a, 62b); illetve az iszlámnál, ahol az Iszlám (uralomra) való áttérés megtagadása akár igazságos háborús okot is képezhetett: Brien Hallett: Just-War Criteria in: Encyclopedia of Violence, Peace and Conflict (ed. Lester Kurtz) vol. 2, San Diego/ London/ Boston/ New York/ Sydney/ Tokyo/ Toronto 1999, p. 290.

[18] James Turner Johnson: Can Modern War Be Just? New Haven/ London 1984, p. 5.

[19] Uo. pp. 18-25.

[20] Brien Hallett: Just-War Criteria in: Encyclopedia of Violence, ..., p. 292. Ld. még supra 14.

[21] Uo. p. 284. Eszerint egy legális és legitim, de teljhatalommal nem bíró hatóságnak („alarendelt tisztviselőnek”) is joga van háborút indítani az igazságtalanság ellen. Ezt természetesen katolikus és állami források hevesen vitatták: Grotius cáfolatáért ld. Hugo Grotius: A háború és béke jogáról I., Budapest 1999, pp. 138-140.

[22] Grotius: i. m, vol. II. p. 135.

[23] Malcolm N. Shaw: Nemzetközi jog, Budapest 2001, p. 37.

[24] Turner: i. m, p. 21.

[25] Shaw: i. m, p. 679.

[26] Bár a „keresztény” fogalmát, mint rendszerhatároló tényezőt, hamar átveszi a „civilizált” fogalma, ez több lehetőséget kínált a későbbi (döntően XX. századi) szélesítésnek. Ld. Gerry Simpson: Two Liberalisms, in: European Journal of International Law (továbbiakban: EJIL), Vol. 12. (2001), No. 3 pp. 544-549.

[27] Herbert Lionel Adolphus Hart: The Concept of Law, Oxford 1963, pp. 226-231. A nemzetközi jog egészére nézve a cáfolatot ld. Iain Scobbie: Some Common Heresies About International Law: Sundry Theoretical Perspectives. In: International Law (ed. Malcolm D. Evans), New York 2003, p. 62. Eszerint a nemzetközi jog „elismerési szabályát” a Nemzetközi Bíróság statútumának híres 38. cikke tartalmazza, az elfogadott források leírásánál.

[28] Uo, mindkét helyen.

- [29] UNGA Res. 3314 (XXIX). Definition of Aggression.
- [30] ENSZ Alapokmány, 51. cikk.
- [31] A háború áldozatainak védelmére vonatkozóan Genfben 1949. augusztus 12-én kötött Egyezmények I. és II. kiegészítő Jegyzőkönyve (1977 június 8.), 1. cikk, 4. pont. (hivatalos magyar fordítás: 1989. évi 20. tvr.)
- [32] A tankönyvi példává vált definíció szerint: „Olyan azonnali, mindent elsöprő szükségszerűség, amely más eszközök igénybevételére nem hagy lehetőséget, és megfontolásra sincs idő” Carolina-eset, idézi Shaw: i. m, p. 687.
- [33] A már klasszikussá vált példa Izrael magatartása a hatnapos háborúban, amikor a határainál felvonuló egyiptomi hadsereget, figyelemmel az egyiptomi kormány harsány háborús retorikájára és az ENSZ-békefenntartók (egyiptomi felszólításra történő) sürgős távozására, előbb indított támadást, mint az egyiptomi sereg. Shaw: i. m, p. 689; Michael Walzer: Just and Unjust Wars, Basic Books (város nélkül) 1977, p. 80.
- [34] Erre példa a XVIII. század, a kontinentális erőegyensúlyt szemmel tartó gyakorlata, amely szerint a túlhatalommal fenyegető állam ellen idejekorán indított támadás csupán későbbi, még véresebb háborúkat előzne meg. Walzer: Just and Unjust Wars, p. 74.
- [35] Turner: i. m, p. 25.
- [36] Walzer: Just and Unjust Wars, p. 81.
- [37] Robert Nozick: Anarchy, State and Utopia, New York 1974, pp. 127-8.
- [38] Shaw: i. m, pp. 684-5.
- [39] Christine Gray: International Law and the Use of Force, Oxford 2000, pp. 118-9.
- [40] Definition of Aggression, függelék: 3. cikk c)
- [41] John Fraser: The Chinese: portrait of a people, New York 1982, p. 151.
- [42] Michael Ignatieff: Virtual War – Kosovo and beyond, London 2000, pp. 176-184.
- [43] Françoise Hampson: Law and War. In: International Perspectives on the Yugoslav Conflict (ed. Alex Danchev et Thomas Halverston), London/ New York 1996, p. 155.
- [44] Adam Roberts: Communal Conflict as a Challenge to International Organizations. In: International Perspectives..., p. 177.
- [45] Andor László – Tóth Péter – Valki László: Irak – háborúra ítélve, Budapest 2004, pp. 278-280.
- [46] Martti Koskenniemi: The Politics of International Law. <http://www.ejil.org/journal/Vol1/No1/art1-04.html#TopOfPage>
- [47] Jennings idézi Koskenniemi: <http://www.ejil.org/journal/Vol1/No1/art1-03.html#TopOfPage>, 79. lábjegyzetnél.
- [48] A racionális tárgyalás, mint feltétlenül hatásos konfliktusmegelőző módszer kudarcát mutatja, hogy 1938-ra Németország mindent elért, ami a Versailles-i szerződés megaláztatásait semlegesítette, sőt, kárpótolta. Ld. Golo Mann: Németország története 1919-1945. Budapest 1997, p. 135.
- [49] Heller Ágnes: Az igazságosság túl, Budapest 1990, p. 237.
- [50] Uo. p. 235.
- [51] Nicholas Rengger: On the just war tradition in the twenty-first century. In: International Affairs (April 2002), Vol. 78. No. 2. p. 358.
- [52] Heller: i. m, p. 241, Walzer: Just and Unjust Wars..., pp. 51-65.
- [53] Walzer: Just and Unjust Wars..., p. 58.
- [54] Hilmi M. Zawati: Is Jihad a Just War? War, Peace and Human Rights Under Islamic and Public International Law, Lampeter/ Queenton/ Lewiston 2001, p. 16.
- [55] „Az emberi jogok fogalma napjainkban a Nyugat közös politikai és morális hivatkozása. Minden párt, minden szellemi irányzat, minden politikai «érzékenység» a magáénak vallja. Ritka dolog világunkban az ilyen egyhangúság egy olyan végső elvről, amely az erkölcsöt is, a legtimetést is érinti. Időben talán az 1300-as évekig kell visszamenni, abba a korszakba,

amely Nyugaton a nagy egyházi stigmát megelőzi, hogy a hiteknek egy ilyen egyöntetűségével találkozunk.” Manent: i. m. p. 161.

[56] Walzer: *Just and Unjust Wars...*, pp. 101-7; Heller: i. m, p. 241. Valójában a régiek sem, bár ezeket a jogi fogalmakat természetesen nem ismerték; de ld. Grotiust: „Jogosan indítható háború az olyan király ellen, aki nyíltan az egész nép ellenségeként viselkedik”, i. m, vol. I. p. 149.

[57] A Barcelona Traction-ügyben a Nemzetközi Bíróság kijelentette, hogy az önrendelkezés joga (ld. nemzet) és a genocídium tilalma (ld. emberi jogok) a nemzetközi jogrend alapvető, mindenkire kötelező (erga omnes) normái. Barcelona Traction, ICJ Reports, 1970, p. 32. Idézi pl. Shaw: i. m, p. 98.

[58] Emberiséggel egyidős tapasztalat, hogy a szabályozatlan erőszak erőszakspirált keletkeztet, mint azt már említettem: ld. supra 2.

[59] Szembetűnő a „humanitárius” szó használata (a teljes jus in bello területére), mely ellen Walzer élesen kikel, miszerint ezeket a szabályokat nem „kedvességből” vagy „emberbarátságából”, hanem jogi kötelezettségből kell végrehajtani. Walzer természetesen elsősorban a genfi jogról beszél. Walzer: *Just and Unjust Wars*, p. 136.

[60] A kivétel a megkülönböztetés nélküli avagy tömegpusztító fegyver, melyjel nem lehet célozni, abban az értelemben, hogy csak hadviselők essenek áldozatául a fegyvernek (legjobb esetben is a természeti környezet súlyos és nehezen regenerálódó módon sérül). Ez a különbségtétel viszont már a kombattáns -- nem kombattáns különbségen alapul, ld. köv. bekezdés.

[61] Uo. pp. 132-133.

[62] Uo. p. 215.

[63] Walzer: *Just and Unjust Wars*, p. 136.

[64] Heller: i. m, p. 243.

[65] Michael Walzer: *Terrorism: A Critique of Excuses*. In: *Problems of International Justice* (ed. Steven Luper-Foy), Boulder/ London 1988, pp. 245-6.

[66] A kronológiáról és a hozzá fűzött kommentárokról: Christopher Coker: *Humane Warfare*, London/ New York 2001, p. 9.

[67] Mira Sucharov & Victor D. Cha: *Collective Security Systems*. In: *Encyclopedia of Violence, Peace and Conflict*, Vol. 1. p. 345.

[68] Immanuel Kant: *Az örök béke* (ford. Székács György), Budapest 1943, pp. 33-34.

[69] ENSZ Alapokmány, preambulum

[70] Hart szerint az alapvető különbség nemzetközi jog és a belső jog között, hogy az egyének nagyjából ugyanolyan erősek; az államok ereje radikálisan különbözhet, ami nagyban kitágítja a politika szerepét, és lehetetlenné tesz a nemzetközi szintén egy belső jogi rendet. Hart: i. m, pp 191, 214.

[71] A kollektív biztonság lehetetlenségéről: Juhász József – Magyar István – Tóth Péter – Valki László: *Koszovó: egy válság anatómiája*, Budapest 2000, pp. 276-280.

[72] Pl. az Egyesült Államok Nagy-Britanniát és Franciaországot 1956-ban; a Szovjetunió Kubát 1962-ben. Az érvelésre ld. Eyal Benvenisti: *The US and the Use of Force: Double-Edged Hegemony and the Management of Global Emergencies*. In: *EJIL* (2004), Vol. 15. No. 4. p. 687.

[73] Kissinger: i. m, p. 220.

[74] A Biztonsági Tanácsnak az Alapokmány VII. fejezete alapján hozott határozatai kötelezőek a tagállamokra nézve (43. cikk); az ENSZ Alapokmánya által előírt cselekedetek viszont minden más nemzetközi jogi kötelezettségnél előbbrevalóak (103. cikk). Ez akkor is igaz, ha a határozat tartalma ellentétben van a nemzetközi jog akár valamennyi elvével is, ld. az Egyesült Államok békefenntartóinak immunitását kimondó BT-határozatról: Carsten

Stahn: The Ambiguities of Security Council Resolution 1422 (2002). In: EJIL (2003), Vol. 14. No. 1. pp. 85-105.

[75] Malcolm N. Shaw: Nemzetközi Jog, Budapest 2001, pp. 761-763.

[76] Mariano J. Aznar-Gómez: A Decade of Human Rights Protection by the UN Security Council: A Sketch of Deregulation? In: EJIL (2002), Vol. 13. No. 1, pp. 223-241.

[77] Anne-Marie Slaughter: Government networks: the heart of the liberal democratic order. In: Democratic Governance and International Law (ed. Gregory H. Fox et Brad R. Roth), Cambridge 2000, p. 199.

[78] Carl Schmitt: A politikai fogalma (ford. Cs. Kiss Lajos), Budapest 2002, p. 24.

[79] Uo, p. 39. Ez a „világállam”, Carl Schmitt szerint, ha a liberális elvek mentén létrejönne is, csak egy „tisztán gazdasági-közlekedési egység lenne”, ami sehogy sem egység. Uo.

[80] Heller: i. m, p. 239.

[81] Schmitt: i. m, p. 37.

[82] Mindazonáltal van olyan – természetesen francia – nemzetközi jogi mű, mely a nemzetközi jog történetét két részre bontja: 1789 előtti és 1789 utáni korszakra. Nguyen Quoc Dinh – Patrick Daillier – Alain Pellet: Droit international public, Paris 1994, pp. 37-80.

[83] James Crawford: The Right of Self-Determination in International Law: Its Development and Future. In: Peoples' Rights (ed. Philip Alston), New York 2001, p. 12.

[84] Az elméleti szembefordulás a nemességgel a legvilágosabb megint csak Franciaország esetében, ahol a forradalom előtti nemesség önmagát mint a frankok leszármazottait állította be, a népet pedig mint a leigázott – ezért alacsonyabb rendű – gallok utódjait; ezt a szembeállítást a forradalom után a polgárság megfordította, és a gallokat mint a „valódi franciákat” kezdte propagálni. In: Szűcs Jenő: Nemzet és történelem, Budapest 1984.

[85] Az egyenletre és értelmezésére: Eric J. Hobsbawm: A nacionalizmus kétszáz éve, [város nélkül], Maecenas 1997. pp. 28-34.

[86] Csepeli György: Nemzet által homályosan, Budapest 1992, pp. 5-11. Bővebben lásd: Szűcs Jenő: i. m.

[87] Manent: i. m, p. 97.

[88] „Belső határként” gondolhatunk az emberi jogokra, mint a magánélet kodifikált biztosítékaira.

[89] Platónt idézi Manent, i.m. p. 79.

[90] A stabil, igazságos és demokratikus közösség paradigmájának leírásához: John Rawls: Az igazságosság elmélete, Budapest 1997.

[91] Kissinger: i. m, p. 159.

[92] „Ugyanakkor a nemzetnek a demokráciával kapcsolatos ambivalenciája sokat veszít rejtelmességéből, ha figyelembe vesszük hogy ez az ambivalencia voltaképpen az egyén, illetve az individualitás kétarcúsága. Az emberi egyednek, Péternek vagy Pálnak csakugyan sajátja ez a kettősség. Szabadságának feltétele az, hogy individuum, aki ilyen is, olyan is lehet. Ugyanakkor az egyén individualitása, az a körülmény, hogy ilyen a természete, összeütközésbe kerülhet saját szabadságával. Azt lehet ajánlani az egyénnek, vagy ő maga így határozhat: «Légy szabad! Tégy, amit akarsz!» De azt is lehet mondani neki, s ő maga is mondhatja magának: «Légy tenmagad! Válj azzá, aki vagy!» A politika kontextusába helyezve a «légy szabad!» a demokrácia parancsolata; a «légy tenmagad!» pedig nemzeti parancsolat.” Manent: i. m, pp. 99-100.

[93] Rosecrance: i. m, p. 73.

[94] Uo. p. 75.

[95] Grotius: i. m, p. 113.

[96] Hart: i. m, pp. 49-76. A szuverenitás belső értelme, a jogok és kötelezettségek forrásaként azonosítható személy vagy személyek a hatalom megosztására alapuló és demokratikus rendszerekben eltűnt; a külső értelem, a belügyekbe való be nem avatkozás

elve, egyfelől sohasem volt teljesen betartható, másfelől a globalizációval az alkalmazási területe még sokkal tovább csökkent.

[97] Hobsbawm, Eric J.: A forradalmak kora (1789-1848), [város nélkül], Kossuth 1988.

[98] Kissinger: i.m, pp. 163, 178-9, 185, 191-3.

[99] Uo. pl. pp. 149, 153, 156.

[100] Martti Koskenniemi: The Gentle Civilizer of Nations: the rise and fall of international law, 1870-1960. Cambridge, 2002, p. 115.

[101] James Lorimer hármas, koncentrikus halmazáról, melyben a belső kör a „civilizált” Európa, a középső kör a részben elismert „barbárok” (Törökország, Kína, Perzsia, Japán stb.) tere, a külső kör pedig az el nem ismerhető „vadembereké”, egy rövid leírást ld. Simpson: i. m, pp. 545-546. Az egész rendszer egyébként meglepően hasonlít a Középső Birodalom (Kína) önképéhez, mely ugyancsak mint a civilizáció központját látta önmagát, a barbárság egyre sötétebb, koncentrikus körei által körülvéve. A kínaiak ugyanakkor sohasem fogalmaztak meg „civilizatórius küldetést”. Kissinger: i. m, p. 17.

[102] Koskenniemi: The Gentle Civilizer..., pp. 135-6.

[103] Balogh András – Rostoványi Zsolt – Búr Gábor – Anderle Ádám: Nemzet és nacionalizmus: Ázsia, Afrika, Latin-Amerika, Budapest 2002. pp. 38-43, 296-299.

[104] Jó példa Ghána, amelyet egy több száz éve elpusztult, és több ezer kilométerrel északnyugatabbra fekvő afrikai kultúráról neveztek el, noha lakóinak, a közös kontinensen kívül, semmi közük nem volt a hasonló nevű ősi királysághoz. Balogh et al: i. m, p. 292-3.

[105] Ember Jogok Egyetemes Deklarációja (1948), 21. cikk; Polgári és Politikai Jogok Egyezségokmánya, illetve Szociális, Gazdasági és Kulturális Jogok Egyezségokmánya, 1. cikk.

[106] Koskenniemi: The Politics..., <http://www.ejil.org/journal/Vol1/No1/art1-04.html#TopOfPage>, 88. lábjegyzetnél

[107] Az önrendelkezési jog különböző értelmezéseiről, mint „egyszeri” és mint „folyamatosan élő” jog: Crawford: i. m, p. 26.

[108] Kissinger: 216-234.

[109] Crawford: i. m, pp. 22-24.

[110] Uo., pp. 50-1.

[111] Az ENSZ, létrejötté óta, nem ismert el egyetlen olyan elszakadt entitást sem, amely az anyaországgal nem kötött valamilyen megállapodást – a népirtás áldozatául esett Bangladeset sem, de még a de jure végig független balti államokat sem. A jugoszláv utódállamokat pont ezért nem mint elszakadt entitásokat, hanem mint egy totálisan megszűnt alakulat utódait tekintették. Uo. pp. 54-5.

[112] Shaw: i. m, pp. 264-9.

[113] „Szükség van egyfajta a priori tiszteletre az államhatárok iránt; ezek, ahogy már kifejtettem, az egyetlen határok, amik a közösségek rendelkezésére állnak.” Walzer: Just and Unjust Wars, p. 90.

[114] „The Russian doll proliferates in many different national settings.” Uo. p. 13.

[115] Hobsbawm: A nacionalizmus..., p. 169.

[116] Roberts: i. m, pp. 187-8.

[117] Ebben az értelemben ami a volt Jugoszláviában történt az 1990-es években, valóban nem „balkanizálódás”, hanem „európaizálódás”. Mások morális vétségei persze sohasem adhatnak felmentést. Alexa Gyilast idézi Ignatieff: i. m, pp. 153-4.

[118] Az etnikai konfliktusok kitörési okait magyarázó elméletekről ld. Errol A. Henderson: Ethnic Conflict and Cooperation. In: Encyclopedia of Violence, Peace, and Conflict, vol. 1. pp. 753-5.

[119] Schmitt: i. m, p. 19.

[120] Kant: i. m, pp. 29-30.

[121] John M. Owen, IV: *Liberal Peace, Liberal War: American Politics and International Security*, Ithaca/ London 1997, pp. 3-38.

[122] Uo., pp. 3-5.

[123] Ignatieff: i. m, pp. 176-196.

[124] A „humánus hadviselés” mechanizmusáról: Uo., pp. 161-176. Ebben az alfejezetben felváltva beszélek „nyugati államokról” és az Egyesült Államokról, mert bár csak az Egyesült Államoknak van meg a hadi kapacitása ilyen támadások végrehajtására, a „humánus hadviselés” elvei nagyjából az egész nyugati kultúrkör hozzáállását tükrözik a modern háborúhoz.

[125] Simpson: i. m, pp. 540-1. Simpson az ENSZ „minden békeszerető állam” előtti nyitottsága miatt nevezi a liberalizmusnak ezt a nemzetközi értelmezését (ENSZ-) Charta-liberalizmusnak. Ezzel összecseng az a megfigyelés, miszerint az ENSZ ma már határozottan a (tartalmi) liberalizmus és a demokrácia pártján áll – ezt bizonyítják a demokrácia elterjesztését szorgalmazó szervei és szavazatellenőrzési mechanizmusa. Ld. John M. Owen, IV: *International Law and the „liberal peace”*. In: *Democratic Government and International Law*, p. 346.

[126] W. Michael Reisman: *Sovereignty and Human Rights in Contemporary International Law*. In: *Democratic Government and International Law*, pp.249-255.

[127] Ez valószínűtlenné teszi a „liberális békét” – ha meg is valósul – mint a „történelem végét”, mert olyan alapvető problémák, mint az elidegenedés, a normavesztés, a közösségi érzés hiánya stb. megakadályozza, hogy az emberek minden igényét kielégítse. Ld. Markus Fischer: *The Liberal Peace: Ethical, Historical, and Philosophical Aspects*, BCSIA Discussion Paper 2000-07, Kennedy School of Government, Harvard University, April 2000. pp. 57-59. http://bcsia.ksg.harvard.edu/publication.cfm?ctype=paper&item_id=55

[128] „Általános vélemény, hogy az «emberiség nevében» cselekedni igazságos: a cselekvők szempontjából ezért minden cselekedet igazságosnak tekintendő, mert valamennyit úgy indokolják, hogy az az «emberiség nevében» történt. A dologban csak az a bökkenő, hogy «valaminek a nevében cselekedni» nem meghatározása, de nem is eszméje az igazságnak, valójában semmi köze hozzá. Valamely «X nevében cselekedni» igazságos és igazságtalan egyaránt lehet.” Heller: i. m, p. 51.

[129] Uo. A Heller által említett három értelmezése az emberiségnek az emberiség mint a Földön élő összes ember, az emberiség mint univerzális érték kategóriáknak megfelelő kultúrák összessége, avagy szubsztanzív célokkal: „a szabadság és/ vagy az értelem állapota felé haladó történelem” Uo. p. 49-51.

[130] „[A politikum lényege] a saját, ezáltal meghatározott helyzet világos megismerésében és a barát és ellenség helyes megkülönböztetésének feladatában [áll.]” Schmitt: i. m, p. 26. „[Ez az,] amit a jelenkori világ egyik fő feszültségének tartok, nevezetesen a feszültséget egyrészt a politika régi (egyések szerint «természetes») rendje, másrészt ama elgondolás és reménykedés között, amely egy új, az emberiséget egyesítő, metapolitikai vagy politika utáni rendre irányul.” Manent: i. m, p. 299.

[131] Nicole Gnesottot és Karl Kaisert idézi: Andor et al: i. m, p. 78.

[132] Manent: i. m, pp. 295-6.

[133] John Stuart Mill: *A treatise on non-intervention*. Idézi és összefoglalja: Walzer: *Just and Unjust Wars*, pp. 87-91.

[134] Walzer: *Just and Unjust...*, p. 52.

[135] Manent: i. m, p. 329.

[136] Walzer: *Just and Unjust Wars*, p. 177.

[137] Uo. p. 185: „Míg a katonák kötelessége a mögöttük álló civilek védelme, a partizánokat azok a civilek védik meg, akik között állnak”

[138] Anthony James Joes: Guerilla Warfare. In: Encyclopedia of Violence, Peace and Conflict Vol. 2. p. 75-87.

[139] Walzer: Just and Unjust Wars, p. 187.

[140] Bár terroristának tekinthető szervezetek már i.sz. első században is léteztek (pl. zélóták), az aszasszinok a XI.-XIII, a thugok pedig a XIV-XIX. századig működtek, maga a fogalom csak a francia forradalom során született meg. A terrorizmus kultúrája, mint politikailag hasznos és adoptálható rendszer, pedig ennél is később, csak az 1860-as években jött létre, orosz anarchisták kidolgozásában. Ld. David C. Rapoport: Terrorism. In: Encyclopedia of Violence..., Vol. 3, p. 499.

[141] Walzer: Just and Unjust Wars, pp. 198-200.

[142] Ben-Yehuda ezt nem is tekinti terrorizmusnak, csak „politikai orgyilkosságoknak”. Mindazonáltal elismeri, hogy tulajdonképp a terrorizmus „egyenre vetített” formájáról van szó: mindkét esetben az állam nem ismeri el a gyilkos jogát az emberölésre (ellentétben pl. az állami terrorral, a háborúval vagy a kivégzéssel), a gyilkos pedig nem ismeri el az állam lét- és büntetési jogosultságát (ellentétben, az előbbi példákon túl, a közönséges emberöléssel). Nachman Ben-Yehuda: Assassinations, Political. In: Encyclopedia of Violence..., Vol. 1, p. 166.

[143] Walzer lehetségesnek tartja azt az érvelést is, miszerint a „rég”i” terrorista bűne kisebb a hadviselés szabályait betartó katonáénál, „mivel az állam ritkán szerzi sorozással politikai ágenseit, ellentétben a katonaiakkal; a tisztségviselői létet mint karriert választani szokták.” Hozzáteszi ugyanakkor, hogy a „harc” szintjén nincs meg az az egyenlőség, mint a harctéren: a tisztségviselő nem tud visszalőni. Walzer: Just and Unjust Wars, p. 200.

[144] Robert K. Fullinwider: Understanding Terrorism. In: Problems of International Justice, pp. 251-4. A szerző megfélekedezik arról, hogy a jog (egy nézőpontból) nem más, mint kodifikált eljárási erkölcs.

[145] Rapoport a terrorizmusnak négy egymást követő hullámát azonosította (kb. 1880-1920, 1920-1960, 1960-1990, 1990- ; természetesen több átfedéssel és „túlélő” szervezettel, pl. a második hullámban alapított IRA-val), melyek céljaik és célpontjaik terén is változtak. Az első hullám célja a tökéletes társadalom volt, célpontjai kizárólag állami tisztségviselők; a második hullám célja a nemzeti felszabadítás, célpontjai az idegen telepesek és az elnyomó rendőrség; a harmadik hullám ideológiájában szélsőbaloldali volt, a célpontok köre kiterjedt és nemzetköziesedett (pl. repülőgépprobbantások); a negyedik hullám létrehozta a „szent terrorizmust”, a célpontok totálisan válogatás nélkülivé váltak, az eszközök közé pedig bekerült az öngyilkos merénylet. Rapoport: i. m, p. 500.

[146] Szabó Miklós: i. m, p. 266.

[147] Walzer: Just and Unjust Wars, p. 203.

[148] Szilágyi Ákos: Hazánk – a halál 1-2. in: 168 óra, XIII. évf. 43-44. szám, 2001. okt. 25. – nov. 1. pp. 22-23, ill. 36-37.

[149] Az ellenvéleményért ld. Szilágyi Ákos: A háború privatizálása. In: Képtelen háború, Helikon-Korridor (város nélkül) 2004, pp. 107-167.

[150] „A terrorcselekmény az abszolút «pszeudo-esemény» – egy politikailag és katonailag értelmetlen cselekedet, ha nem kap elismerést és figyelmet a médiában.” Brian McNair: The Sociology of Journalism, London 1998, p. 157.

[151] Francis Kofi Abiew: The evolution of the Doctrine and Practice of Humanitarian Intervention, The Hague/ London/ Boston 1999, pp. 48-55; Shaw: i. m, pp. 699-700.

[152] 1827-30-ban, 1860-1-ben, 1878-ban, vagy 1913-ban. Abiew: Uo.

[153] „Boszniaiban, Koszovóban és Macedóniában a megszálló és gyámhatóság pozícióját foglaljuk el. Ez a megszálló és gyámhatóság jó szándékú, vagy helyesebben – sajnos – egyedül a jó szándék irányítja olyan népeiségek körében, amelyeknek szükségleteik és indulataik vannak. A legtöbb esetben az a helyzet áll fenn, hogy e népeiségek nem akarnak

együtt élni. Mi pedig nem akarjuk ezt a tényt meglátni, illetve az «etnikai tisztogatással» azonosítjuk. Semmilyen más politikáról nem akarunk tudni, mint amelyet erkölcsi elvek vezetnek. (...) A létező és a kívánatos között vergődve nem vesszük észre azt, ami politikailag lehetséges.” Manent: i. m, p. 297.

[154] Uo., p. 329.

[155] Martti Koskenniemi: What is International Law for? In: International Law (ed. Evans), pp. 97-98.

[156] Manent: i. m, p. 329.

[157] „Az emberi jogok fogalma napjainkban a Nyugat közös politikai és morális hivatkozása. Minden párt, minden szellemi irányzat, minden politikai «érzékenység» a magáénak vallja. Ritka dolog világunkban az ilyen egyhangúság egy olyan végső elvről, amely az erkölcsöt is, a legitimitást is érinti. Időben talán az 1300-as évekig kell visszamenni, abba a korszakba, amely Nyugaton a nagy egyházi stigmát megelőzi, hogy a hiteknek egy ilyen egyöntetűségével találkozunk.” Uo., p. 161.

[158] Vö. „Nincs más célunk Irakban, mint hogy megszüntessük a [rezsim] által gyakorolt fenyegetést, és helyreállítsuk az iraki nép hatalmát az ország felett.” George W. Bush 2003. március 19.-i beszéde; idézi Andor et al: i. m, pp. 283-4.

[159] Ez akár békés, akár erőszakos módszerekkel folyamatban van: a békés irányzat egy képviselőjének véleményéért lásd pl.: Joseph S. Nye, Jr.: The Decline of America’s Soft Power. In: Foreign Affairs, Vol. 83. No. 3. (May/ June 2004)

[160] Ez az alatt azt értem, hogy míg a humanitárius intervenció, a demokráciapárti beavatkozás, vagy a „terrorizmus elleni háború” legalitását vagy legalizálását állító vagy követelő vélemények megjelen(het)nek a mainstream tudományban és zsurnalizmusban (tehát elutasításuk esetén is elfogadható vitaalpok), a terrorizmusról ez sehol sem állítható.

[161] Ld. mégegyszer Koskenniemi: The Politics..., <http://www.ejil.org/journal/Vol1/No1/art1.html>; What Is International Law For? Pp. 89-93.

[162] „E tanulmány megírásának az időpontjában még nem tudható, hogy Irak [2003-as] megtámadása szerencsétlen, múltó epizód volt-e csupán az 1990 óta eltelt időszak amerikai politikájában vagy valamilyen tartós irányváltás kezdete. (...) Ha Bush csapata győz, a háborúzás feltehetően hosszú távon is meghatározó lesz az amerikai külpolitikában és általában a nemzetközi kapcsolatok rendszerében (...). Megtörténhet, hogy az amerikaiak a jövőben már el sem tudják képzelni az életüket újabb és újabb diktatúrák erőszakos megdöntése, a hadiállapot fenntartása, a Halliburton- és a Bechtel-féle cégek üzleti vállalkozásainak folyamatos kiterjesztése nélkül. Ha azonban 2005 februárjától a demokraták irányítják az országot, feltehetően visszaállna az a – normálisnak nevezhető – állapot, amely 1989 és 2001 között jellemezte az amerikai külpolitikát.” Andor et al: i. m, p. 9.

[163] Manent: i. m, pp. 84-5.

[164] Lásd akár a 161. lábjegyzetet, ahol egy külpolitikai elemző műben amerikai elnökválasztási esélylatolgatások jelennek meg...

[165] Anatol Lieven: The Secret Policemen’s Ball: The United States, Russia, and the International Order after 11 September. In: International Affairs (April 2002), Vol. 78. No. 2, p. 250.

[166] Koszovó esetében: „Azok, akik a légitámadások megkezdéséről döntöttek vagy azt helyeselték, nem sokat vesződtek annak a kérdésnek a megválaszolásával, hogy az vajon jogszerű volt-e, vagy sem. (...) A légitámadásokat elrendelő 1998. októberi vagy az 1999. márciusi NATO döntések egyébként egymondatosak voltak, semmilyen indoklást nem tartalmaztak, és a politikusok sem nyilatkoztak részletesebben jogi kérdésekről.” Juhász et al: i. m, pp. 252-3. Irak esetében: „Mint láttuk, az amerikai kormány nem sok erőfeszítést tett a megindítandó háború nemzetközi jogi indoklására. Az előbbieken idézett nyilatkozatok,

beszédük mindig a preventív önvédelem elvére hivatkoztak. Az előzőekben már kifejtettük, hogy ilyen elvet a nemzetközi jog nem ismer.” Andor et al: i. m, p. 278.

[167] Frédéric Mégret: „War”? Legal Semantics and the Move to Violence. In: EJIL (2002), Vol. 13. No. 2. pp. 385-399. Különösen figyelemre méltó, hogy a terrorizmus elleni fenyegetés, mivel bizonyosan soha nem számolható fel, időben a végtelenségig nyújtható; és mivel terroristák bárhol, az államoktól függetlenül megtalálhatóak, térben is korlátlan. Uo. pp. 379, 384-5.

[168] Schmitt: i. m, p. 78.